

France Perovšek

**VELIKA
ITALIJANSKA
OFENZIVA
1942**

France Perovšek, avtor knjige *Moja resnica*, je ob 60. letnici velike italijanske ofenzive 1942 pripravil spominski zapis na prelomne trenutke v obkoljenem Kočevskem rogu. V Društvu piscev zgodovine NOB Slovenije smo njegov zapis z veseljem sprejeli, saj smo skupaj z njim menili, da je potrebno obeležiti 60. letnico tega velikega in usodnega dogajanja v NOB v Sloveniji tudi na tak način.

Ko so se ti usodni dogodki odvijali, jim je bil France Perovšek neposredna priča, čeprav je bil takrat star nepolnih 20 let. Rodil se je 2. decembra 1922 v Šmarju-Sap v kmečki družini. Ob okupaciji 1941 je bil napredno usmerjen gimnazijski osmošolec. S svojo skupino istomišljenikov se je takoj vključil v aktivistično jedro OF v grosupeljskem okrožju.

Že novembra 1941 je odšel v partizane, v grosupeljsko četo in Šercerjev bataljon. Spomladi 1942 je bil četni in kmalu za tem bataljonski politični komisar v Dolenjskem odredu. Ko je ta postal Zapadni dolenjski odred, je bil mladi France namestnik političnega komisarja.

Ko se je julija 1942 začela velika italijanska ofenziva, je opravljal dolžnost namestnika političnega komisarja III. grupe odredov na Notranjskem. Na Notranjskem in v Kočevskem Rogu ter v Polhograjskih Dolomitih je doživljal in preživel zanj in za slovenske partizane najtežjo preizkušnjo – roško ofenzivo. V tej preizkušnji mu je usoda namenila, da je bil ves čas v neposrednem stiku z vodstvom NOB in imel priložnost spoznati vojaške in politične voditelje OF slovenskega naroda v trenutkih, ko so njihove odločitve pomenile preživetje NOB in slovenskega naroda.

Marca 1943 je bil premeščen iz Dolomitov v Južnoprimorski odred in v V. SNOB Simona Gregorčiča. S to brigado je maja 1943 odšel na zgodovinski pohod čez Sočo in Nadižo v Beneško Slovenijo. Od tam je bil poslan v zaledje IX. korpusa na Gorenjsko, kjer je bil do januarja 1945 član Pokrajinskega in oblastnega odbora OF in KPS. Takoj zatem je bil ponovno poslan na Primorsko,

Društvo piscev zgodovine
NOB Slovenije

France Perovšek

**VELIKA
ITALIJANSKA
OFENZIVA
1942**

Ljubljana 2002

France PEROVŠEK

Velika italijanska ofenziva 1942

Izdalo Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije,

Partizanski knjižni klub, knjiga št. 40

Zanj: France Pečelin

Lektorirala: Marjetka Kastelic

Uredil: dr. Jurij Perovšek

Tisk: Tiskarna FORMATISK d. o. o.

Izdelava filmov: DELO REPRO d. o. o.

Fotografije: Fototeka Muzeja za novejšo zgodovino

Ljubljana 2002

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)''1942''

PEROVŠEK, France

Velika italijanska ofenziva 1942 / France Perovšek ;
[fotografije fototeka Muzeja za novejšo zgodovino Ljubljana]. -
Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2002. -
(Partizanski knjižni klub ; knj. št. 40)

ISBN 961-6049-30-5

118690048

*Brošuro posvečam vsem tistim padlim borcem,
aktivistom in drugim privržencem Osvobodilne fronte,
ki zaradi različnih vojnih okoliščin nimajo svojega groba*

Kazalo

Uvodna beseda	9
Začetek ofenzive na Notranjskem	11
Poročanje na Glavnem štabu	37
Roška ofenziva	43
V Dolomitih	76

Uvodna beseda

Nacistična Nemčija in fašistična Italija sta skupaj s svojimi zavezniki brez vojne napovedi 6. aprila 1941 napadli Kraljevino Jugoslavijo in jo do 17. aprila prisilili v brezpogojno kapitulacijo. Pravzaprav je kraljeva vojska brez pravega odpora proti napadalcem razpadla in dotedanja država je bila okupirana. Slovenija je bila v mejah dotedanje Dravske banovine razdeljena med tri okupatorje: nacistični tretji Reich, fašistično Kraljevino Italijo in Kraljevino Madžarsko.

To so znana dejstva, ki jih moram omeniti zaradi tega, ker se slovenski narod z okupacijo in namerami okupatorjev ni sprijaznil in se jim je zato takoj organizirano uprl. Na čelu političnega in obožnega boja za osvoboditev in združitve vse Slovenije je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF).

V pričujoči brošuri pišem o osvobodilnem boju v delu Slovenije, ki ga je Italija neposredno po okupaciji priključila k svojemu ozemlju kot t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana). Ta »pokrajina« je obsegala jugozahodni del Slovenije z njenim glavnim mestom Ljubljano.

Odporniški boj v Ljubljanski pokrajini je bil, tako kot drugje v Sloveniji, veličasten. Z njim smo Slovenci tudi na naših tleh zmagovito končali drugo svetovno vojno. V pričujoči brošuri seveda ne opisujem našega celotnega osvobodilnega boja. Zadržal sem se le na njegovem manjšem, vendar za usodo slovenskega naroda usodnem izseku, in sicer pri veliki italijanski ofenzivi proti slovenskim partizanskim enotam v Ljubljanski pokrajini, ki so bile takrat jedro slovenske partizanske vojske. Ofenziva je potekala od 16. julija do 4. novembra 1942. Opisujem jo predvsem iz svojega zornega kota, tako kot sem jo doživljal od julija do vključno septembra 1942. Takrat sem bil namestnik političnega komisarja III. grupe odredov slovenske partizanske vojske. Operativno ozemlje te grupe je bila Notranjska, jugozahodni del Kočevske in Polhograjski Dolomiti. Prvi udar velike italijanske ofenzive je bil namenjen prav III. grupi odredov s celotno Notranjsko in večjim delom Kočevske. Polhograjske Dolomite pa je zajela po roški ofenzivi. Okoliščine so nanesele, da sem bil v mlinu treh stopenj ofenzive, to je notranjsko-kočevske, roške in dolomitske. Zato sem lahko v svojih spominjanjih na to ofenzivo podal tudi nekatere načelne poglede na njeno zasnovo, operativni potek in njen konec.

Čemu sem se odločil za tisk te brošure, čeprav sem o veliki italijanski ofenzivi pisal že leta 1980 v reviji Borec? Za ponatis tega be-

sedila z ustreznimi slogovnimi in manjšimi vsebinskimi popravki sem se odločil, ker letos mineva šestdeset let, odkar je to ofenzivo zasnovalo in z 11. armadnim zborom izvedlo vrhovno poveljstvo italijanske vojske. V Ljubljanski pokrajini je po siloviti pomladanski partizanski ofenzivi proti zasedbeni italijanski vojski namreč nastalo obsežno strnjeno osvobojeno ozemlje. Obsegalo je dve tretjini Ljubljanske pokrajine, iz katerih smo partizani potisnili vse garnizije italijanske vojske. Osvobojeno ozemlje je obstalo tri mesece. Italijanska država je zato ob podpori domačih nasprotnikov partizanstva (in celo ob sodelovanju nemškega vrhovnega poveljstva) ter nekaterih močnih italijanskih vojaških enot zunaj 11. armadnega zbora, načrtovala, da v tej ofenzivi uniči slovensko partizansko vojsko in Osvobodilno fronto. Italiji je šlo tudi za prestiž, saj sta bili prav v tem času italijanska in nemška vojska najuspešnejši na bojiščih v Sovjetski zvezi in severni Afriki. V teh razmerah pa so slovenski partizani v osrčju okupirane Evrope maja 1942 z uspešnim bojem ustvarili osvobojeno ozemlje, ki je bilo simbolični znanilec poraza držav Osi. To me je med drugim leta 1972, ob trideseti obletnici italijanske ofenzive, vzpodbudilo, da jo opišem, kot sem jo doživljal. Leta 1972 sem še vedno imel večje zdravstvene težave in se zato nisem lotil pisanja pri mizi, temveč sem spomine narekoval. Tako je nastal zapis, ki je potem razmeroma dolgo ostal v predalu. Imel pa sem zadoščanje, da sem napravil vsaj to. Leta 1980 sem se odločil, da besedilo, tako kot je nastalo, objavim v Borcu. Ker je od te objave minilo že dvaindvajset let, sem se ob letošnji šestdesetletnici italijanske ofenzive odločil, da ga objavim v posebni brošuri. Upam, da bom s tem delu slovenske javnosti, zlasti pa še mlajšim generacijam, v tej obliki približal dogajanja v Sloveniji oziroma v Ljubljanski pokrajini pred šestimi desetletji. Zato sem Društvu piscev zgodovine NOB Slovenije predlagal, da brošuro vključi v svoj izdajateljski program. Društvo je predlog sprejelo in dobilo ustrezno podporo tudi pri Glavnem odboru Zveze združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, za kar se jim prisrčno zahvaljujem.

Če bi se z veliko italijansko ofenzivo uresničili načrti italijanskega okupatorja in njegovih domačih sodelavcev, bi bila novejša slovenska zgodovina bistveno drugačna. Toda to se ni zgodilo. V brošuri sem vsaj delno odgovoril, zakaj do tega ni prišlo.

V Ljubljani, 21. marca 2002

France Perovšek

Začetek ofenzive na Notranjskem

Dobra dva meseca so potrebovali Italijani, da so zbrali dovolj sil, s katerimi so začeli splošno ofenzivo proti celotnemu osvobojenemu ozemlju v t. i. Ljubljanski pokrajini. Medtem niso mirovali. Z enotami, ki so jih imeli že prej na voljo, so vdirali na posamezne dele osvobojenega ozemlja, toda praviloma brez posebnega uspeha. Njihov takratni pritisk smo razmeroma hitro obvladali. Vedno so se morali zateči nazaj pod okrilje utrjenih postojank, ki so bile v mestih in v pomembnejših krajih na območjih, ki so jih imeli še trdno pod nadzorom. Čeprav je bilo osvobojeno ozemlje veliko, je pod stalno italijansko zasedbo ostal še najgosteje naseljeni del Ljubljanske pokrajine. Italijani so vedeli, da osvobojenega ozemlja ne morejo vnovič zasesti z oboroženimi silami, ki so jih imeli na voljo v Ljubljanski pokrajini. Zavedali so se, da bodo morali odpreti pravo fronto in z okrepljenimi silami pehote, topništva, oklepnih enot in letalstva preiti v splošno ofenzivo, če bodo hoteli ponovno obvladati Ljubljansko pokrajino. Njihove redne in številčno močne garnizije namreč tej nalogi niso bile kos, saj so komaj obvladovale tisto ozemlje, ki jim je ostalo od sredine maja 1942. Italijani so zato začeli koncentrirati izbrano vojsko, ki je po svoji vojaški učinkovitosti presegala njeno splošno raven. Za ofenzivo so zbrali nad 70.000 mož z vso ustrezno oborožitvijo. Če k njim prištejemo še moštvo iz že prej stalno nameščenih italijanskih vojaških garnizij v Ljubljanski pokrajini lahko sklepamo, da je bilo za ofenzivo pripravljenih okoli 80.000 italijanskih vojakov vseh rodov vojske. Kot je znano, je italijansko vrhovno poveljstvo ofenzivo skrbno pripravljalo celo skupaj s predstavniki nemške armade. Hkrati pa so v svoje priprave na ofenzivo vključili tudi domače sodelavce in za čas ofenzive načrtovali formalno ustanovitev Milizie volontarie anticomunista (MVAC) in njeno vključitev v vojaški nastop proti partizanom, zlasti v njegovem zaključnem delu.

Vzporedno s pripravami italijanske vojske na ofenzivo je potekala tudi politična in organizacijska dejavnost nasprotnikov Osvobodilne fronte slovenskega naroda in partizanov. Odločili so se, da se z orožjem v rokah prav v ofenzivi pridružijo Italijanom v boju proti Osvobodilni fronti in partizanski vojski. Ti nasprotniki so izkoristili čas do začetka ofenzive za to, da so celo na osvobojenem

partizanskem ozemlju povezali svoje najzvestejše predvojne politične somišljenike v nekakšen petokolonski sistem. Posamezna jedra v tem sistemu je tvoril velik del župnišč. In prav nekatera župnišča, ki so bila vključena v organiziranje pete kolone, so odigrala vlogo organizatorja prvih oboroženih oddelkov MVAC, oziroma t. i. vaških straž in njihovega delovanja partizanom v hrbet. To ravnanje so uresničevali z znanim geslom, da gre pri tem predvsem za boj za vero in za boga in proti boljševizaciji Slovenije.

Okoliščine, v katerih je prišlo do velike italijanske ofenzive, so že obširno raziskane in predstavljene v znanstveni literaturi. Zbrano je obširno dokumentarno gradivo, opisane pa so tudi v raznih literarnih delih ipd. O veliki italijanski ofenzivi pišem tudi sam, ker menim, da je prav, da posebej tisti, ki so to ofenzivo doživeli, spregovorijo o njej in že znanim dejstvom dodajo še svoj pogled. Moje pričevanje je zato le izsek iz dogajanja v tistem času. Omejeno je na moja takratna doživljanja in nekatera razmišljanja, ki so me tedaj spremljala.

Velika italijanska ofenziva je bila res zgodovinskega pomena za naš nadaljnji osvobodilni boj. Nikdar kasneje niso ne okupator, ne njegovi sodelavci s takim prepričanjem načrtovali popolnega poraza in uničenja partizanov ter OF. Kasneje so si v obsežnejših ali manjših spopadih s partizani prizadevali, da zgolj ublažijo vojaški in politični pritisk narodnoosvobodilnega gibanja in ga potisnejo v čim večjo defenzivo ali pa vsaj izrinejo iz strateško najpomembnejših predelov v Sloveniji. V tej ofenzivi pa sta bila njena zamisel in akcijski začetek taka, da nista dovoljevala drugega kot popolno uničenje partizanstva in njegovega političnega zaledja, to je Osvobodilne fronte. V vojaškem pogledu so načrtovali in tudi zasedli sleherni kotiček našega osvobojenega ozemlja po sistemu hermetični zapor posameznih večjih predelov, ki se po verižni reakciji vrstijo druga za drugo, iz enega predela ozemlja na drugega. S tem so hoteli onemogočiti sleherni premik partizanskih enot, ki bi morale po njihovi logiki izginiti do zadnjega moža. Šlo je torej za ofenzivo, ki ni poznala vdora in umika okupatorske vojske, bodisi zaradi časovne stiske, bodisi vremena, terenskih ovir itd. Ko se je ofenziva začela, je potekala tako, da je ne glede na čas, terenske ovire in na naš odpor, na sleherni del osvobojenega ozemlja, bodisi v dolini, ali v nepreglednih kočevskih, notranjskih in drugih gozdovih stopila noga okupatorjevega vojaka, nahranjenega in do zob

1089

RISERVATO

COMANDO 2^a ARMATA
(STATO MAGGIORE)

Circolare No. 3 C

*Distribuzione estesa sino ai
comandanti di battaglione, e
reparto od ente corrispondente.*

1° Marzo 1942 - XX

Ob vse večjem porastu osvobodilnega gibanja je izdal komandant II. armade general Mario Roatta zloglasno okrožnico št. »3 C«, v kateri daje navodila za najstrožje ravnanje vojaštva proti partizanom in civilnemu prebivalstvu med ofenzivo.

oboroženega. Če je padel, ga je nadomestil novi. Vse do zaključnih operacij druge svetovne vojne ni imela partizanska vojska proti sebi tako številčnega in tudi izjemno ofenzivnega vojaškega stroja. Ofenziva je trajala nepretrgoma noč in dan tri mesece.

Kljub temu ni bila uničena ne partizanska vojska in ne OF. Kako se je to moglo zgoditi in kako da smo partizani po ofenzivi kljub globokim ranam doživljali celo vojaško in politično renesanso našega narodnoosvobodilnega gibanja? Čeprav nam je odgovor danes že znan, pripoved človeka, ki je tisti čas sam doživljal, ta odgovor osveži, saj živo prikazuje posameznikovo doživljanje te vojne vihre.

V objemu ofenzive sem se znašel v prvi polovici julija 1942, ko so me poklicali v Glavni štab slovenskih partizanskih čet in mi povedali, da sem premeščen v štab III. grupe odredov na Notranjsko, kjer se je že začel splošni ofenzivni napad italijanske vojske. Imenovali so me za namestnika političnega komisarja te grupe. Takrat so na novo imenovali tudi vse druge člane tega štaba. To se je zgodilo neposredno po znani vseslovenski partijski konferenci na Cinčku od 5. do 8. julija 1942 v Kočevskem rogu, ki jo je sklical in vodil CK KPS. Na konferenci smo poleg ocene vojaško političnih razmer v Sloveniji in določitvi novih nalog v tej zvezi odločno zavrnili znane sektaške pojave na osvobojenem ozemlju in drugod. Po konferenci sem se moral zglasiti pri Ivanu Mačku-Matiji, ki je bil takrat politični komisar Glavnega štaba. Ko je opredeljeval moje naloge ob novi zadolžitvi, je Matija obširno spregovoril tudi o razmerah, v katerih je deloval prejšnji štab III. grupe. Največ pozornosti pa je namenil povečanemu pritisku Italijanov na Notranjsko, kjer se je silovita italijanska ofenziva 16. julija 1942 že začela.

Na Notranjsko sem odšel takoj po pogovoru z Ivanom Mačkom-Matijo. Prav tiste dni je prišel na Glavni štab Jože Klanjšek-Vasja, ki je bil takrat komandant Kočevskega odreda in skupaj sva odšla na kočevsko-notranjsko stran. Pravega osvobojenega ozemlja tam ni bilo več. Na Kočevsko-Notranjskem je bilo namreč tudi na tistih področjih, kamor glavnina italijanskih sil še ni prodrla, povsod pravo bojno vzdušje. Vsi so pričakovali, da bodo Italijani prej ali slej vdrli tudi v te predele.

Na pot sva odšla iz Starega Loga pri Kočevju do Koprivnika, kjer je bil prvi bataljon Kočevskega odreda, ki mu je poveljeval Ante Novak. Od tam sva z Vasjo nadaljevala pot na jugozahodno stran Kočevja. Tam so bile poleg prejšnjih garnizij zbrane nove enote ita-

lijanske vojske. Na tem predelu je že prej prihajalo do ostrih spopadov z Italijani in mislim, da je bil Vasjev prihod na Glavni štab povezan prav z njimi. Z Vasjo sva odšla do njegovega štaba, ki je bil nekje v bližini znane skoraj v navpično gorsko steno zajedene jame nad Belcami. V tej jami sem bil dvakrat: prvič neposredno pred oblikovanjem osvobojenega ozemlja, ko sem šel iz Kočevskega roga v nadrejeni štab, drugič pa z Vasjo.

Jame se živo spominjam zaradi njenega edinstvenega položaja. Bila je nedaleč pod vrhom domala navpične strmine nad Belcami. Belce so bile pod njo tako rekoč na dlani in imel sem občutek, da bi lahko, če strmina ne bi bila zaraščena, nanje vrgel kamen. Dohod v jamo je bil po ozki stezi pod navpično skalnato steno, v katero je prehajala strmina neposredno pred njen vhod. Dostopa tudi z vrha ni bilo. Stezo, če jo lahko tako imenujem, pa smo lahko nadzorovali z majhnimi bojnimi močmi. Zato je bil dostop sovražnika do jame nemogoč, glede na to, da so ga nadzirali partizani. Vhod vanjo je bil ozek, takoj za njim pa se je votlina razširila v vodoravni smeri precej globoko, tako da je bilo v njej prostora za celo četo.

Ko sem bil prvič v jami, je bila v njej naša četa, kasneje nekaj časa celo bataljonski štab. Samozavesti in občutka varnosti ni motilo dejstvo, da so Italijani vedeli, da so v njej partizani. Partizanom se je zdelo celo zabavno, ko so Italijani od časa do časa, seveda brez uspeha, streljali z minometi pred njen vhod. Tudi ob nekaterih t. i. hajkah na njenem širšem območju neposredno pred vzpostavitevijo osvobojenega ozemlja so partizani v jami kljubovali italijanskim enotam, da niso mogle prodreti v njeno neposredno bližino. Kljub temu pa so se mnogi partizani, ki so se med potjo oglasili v jami, spraševali, ali je primerno, da se naša enota v njej še zadržuje. Menili so, da sovražnik prav gotovo snuje, da bi partizane iz nje pregnal, če ne že zavoljo drugega, vsaj zaradi prestiža. Do umika partizanov iz nje vseeno ni prišlo, ker so bili njeni »prebivalci« kar nekako opiti od občutka nepremagljivosti. Ob glavnem ofenzivnem valu pa so Italijani končno prodrli do nje. Napadli so jo s posebej izurjenimi oddelki, ki so se uspeli prebiti do neposredne bližine vhoda. Naši so se dolgo uspešno branili, dokler niso Italijani uporabili metalcev ognja, s katerimi so izrinili partizane najprej od vhoda v jamo in nato globlje v njeno notranjost. Jamo so nato zasuli z bombami in ponovnimi curki plamena iz metalcev ognja. Tragedijo so preživeli samo tisti partizani, ki so se po skoraj enodnevnem junaškem in neenakem

boju uspeli zavleči v sosednjo votlino, v katero je iz skrajnega konca jame vodil ozek prehod, ki je komaj dopuščal vstop v plazečem položaju. Ta prehod so za seboj zasuli, tako da so Italijani menili, da so dosegli svoj cilj, to je, zavzeli jamo, ki zaradi zasutega prehoda ni dajala videza, da se podaljšuje še v manjšo.

Tragedija nad Belcami se mi je vtisnila globoko v spomin. Posebej zato, ker je že v vojnih dneh postala pojem za dramatično stisko in junaštvo njenih branilcev. Vztrajali so namreč do poznih popoldanskih ur. Za ceno velikih žrtev so se bojevali v neenakem in brezizhodnem boju. Zapisali so se v zgodovino najtežjih partizanskih bojev z okupatorjem. Njihovo junaštvo sta opisala Tone Ožbolt v knjigi Dežela Petra Klepca in Franci Strle v monografiji Tomšičeva brigada. Ta jama mi je ostala v spominu tudi zato, ker sem ob drugem obisku v njej čutil, kot da sem v mišnici, iz katere v določenih okoliščinah ni izhoda. Zunaj jame so se razprostirali obsežni gozdovi, ki so bili v primerjavi z njo veliko varnejši in bolj primerni za operativno dejavnost, saj so nudili možnost ne le za obrambo, temveč tudi za ofenzivne pobude.

Vasja je ostal v svojem štabu, sam pa sem nadaljeval pot z majhno patroljo. Takrat še nisem točno vedel, kje je štab III. grupe odredov, saj se je italijanska ofenziva v polnem razmahu bližala prav na področje, kjer se je do takrat štab zadrževal. Najprej smo šli proti Loški dolini, ki jo je italijanska vojska že začela obkoljevati in vanjo prodirati. Obvladala je že glavne prometnice, globinsko pa še niso »prečesavali« drugEGA terena in gozdov. Tudi tu je bilo pričakovati, da bodo Italijani najprej zaprli določena območja, okrog njih sklenili večkratno obroč in jih nato pregledali do zadnjega kotička.

Spregovoril bi še o našem načinu odpora v tej ofenzivi. Partizanske enote so, zlasti na začetku, frontalno branile osvobojeno ozemlje pred Italijani z odločenostjo, da preprečijo trajnejšo zasedbo kakšnega njegovega večjega dela. Res je, da so ob tem svojo osnovno bojno dejavnost povezovale s taktiko vpadanja Italijanom v hrbet. Tudi to je bil sestavni del te frontalne obrambe in ne le gverilška taktika, ki ne zahteva trdnejšega vztrajanja na določenem ožjenem območju spopada. Ker so bili Italijani v velikanski premoči, je bilo praviloma povsod, kjer smo vztrajali na podobni frontalni obrambi najtežje v trenutkih, ko je pretilo, da bodo naše obrambne enote obkoljene in razbite. Vztrajanje je namreč vodilo k tako dramatičnim zadnjim trenutkom boja, da je bilo naše sile težko na novo razpore

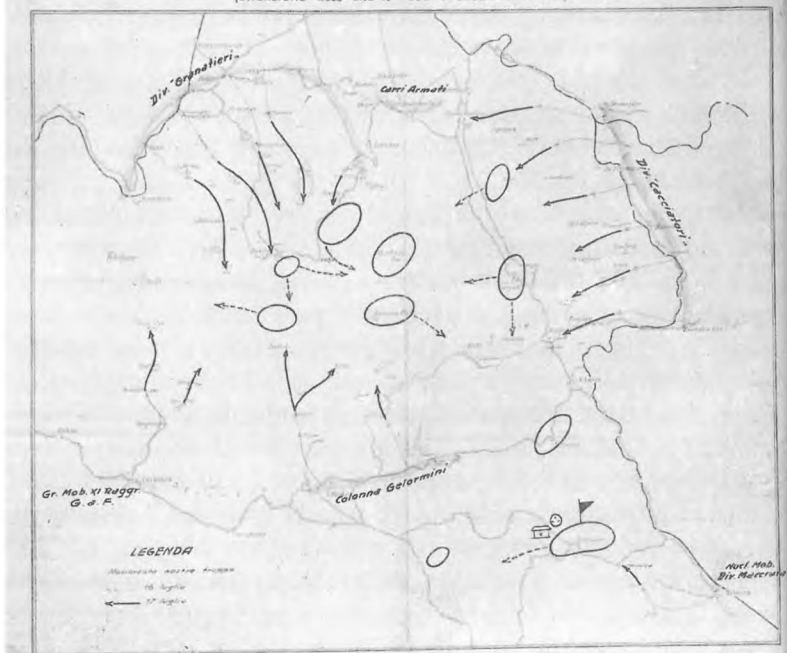
diti na ugodnejše položaje, zlasti ne neposredno za hrbtom Italijanov zaradi njihove množične globinske zasedbe terena. V primerih, ko je do zloma našega frontalnega odpora prišlo, je navadno našim silam že pretela večkratna obkolitev in popolno razbitje ali uničenje. Če so že bile obkoljene, so se iz obkolitvenih obročev prebijale s hudimi izgubami, kajti obroči se niso razklenili vse dotlej, dokler Italijani niso z ogromno silo sistematično operativno obvladali tako rekoč vsake pedi zemlje.

Vztrajanje pri taktiki frontalne obrambe je bilo v začetku delno povezano tudi s prestižem partizanske vojske. V dvo- oziroma tromesečni svobodi je bilo ustvarjeno ozračje, da nam osvobojenega ozemlja Italijani ne morejo vzeti, vsaj ne v celoti. Hkrati smo se čutili odgovorni za domačine, ki so se v tem času v javnosti izpostavili kot odborniki oziroma aktivisti odborov Osvobodilne fronte in partizanskega boja. Partizanske enote so čutile, da jih morajo braniti, z njimi pa tudi ustanove porajajoče se nove oblasti, njeno organizacijsko zgradbo in vrsto strokovnih služb, ki so nastajale v tem času in so poleg partizanske vojske postale hrbtenica našega osvobojenega ozemlja.

Na Notranjskem, kjer se je velika italijanska ofenziva najprej začela, je bil ta boj najizrazitejši, posledice pa temu primerne. Ofenziva v Suho krajino in na Kočevski rog je bila sicer podobna, toda v okoliščinah, ki so že omogočale uporabo začetnih obrambnih izkušenj. Koliko so bile zares uresničene, je posebno vprašanje.

Notranjska je v ofenzivi najdražje plačala spoznanje, da se osvobojeno ozemlje lahko izgubi, vendar ne za stalno. Kmalu smo namreč spoznali, da ga je treba ob veliki okupatorjevi premoči po ustreznih bojih taktično zapustiti, kasneje pa znova zasesti ali vsaj bolj ali manj obvladati. Spoznali smo, da umik iz osvobojenega ozemlja še ne pomeni poraza in da je odslej treba dosledneje opredeljevati zmage in poraze v luči bodoče strategije našega boja. Tako gledanje je v načelu prevladovalo že v samih začetkih našega osvobodilnega boja. Toda sorazmerno dolgo obdobje prvega osvobojenega ozemlja leta 1942 je to spoznanje nekoliko zasenčilo. Osvobojenega ozemlja smo se navadili, saj smo prvič po okupaciji okusili resnično svobodo. Zato smo večkrat precenili naše moči in ljudem dajali obljube, ki jih je bilo težko kar čez noč umakniti. Sicer pa se je takrat in kasneje pokazalo, da je najvažnejše, da iz boja s sovražnikom pridemo s čim manjšimi človeškimi izgubami. Ofenziva, ki smo jo takrat doživeli, nas je hitro

COMANDO XI CORPO D'ARMATA
 I.M. - UFFICIO INFORMAZIONI
CICLO OPERATIVO SLOVENIA ITALIANA
 (SITUAZIONE ALLE ORE 17 DEL 17 LUGLIO 1942-XX)

Italijanska skica prve faze ofenzive na Notranjskem.

prepričala, da je ohranitev partizanske žive bojne sile naša največja zmaga, saj je temeljna zasnova Italijanov, da ob velikanski vojaški premoči dokončno zatrejo slovenski osvobodilni boj. Ko omenjam ohranitev žive sile, ne mislim samo na naše oborožene enote, ampak tudi na civilno prebivalstvo, ki se je opredelilo za nas in vključilo v naš boj. Prav na Notranjskem so Italijani izvršili pravi pokol civilnega prebivalstva. Povzročili so tudi delno demoralizacijo naših privrženecv in hitrejše vključevanje v MVAC pri tistih, ki niso bili trdno opredeljeni za Osvobodilno fronto in so že prej nihali med njo in njenimi nasprotniki.

Prizadevanje za čim manjše število padlih in ujetih partizanov je bilo tudi politično nujno. Med ujetimi so bili tudi pripadniki naših enot, ki so takoj prešli k beli gardi in vanjo pritegnili del svojcev in prijateljev. Tako so uspeli v najhujših dneh ofenzive vplivati na posameznike, ki iz naših vrst niso dezertirali zaradi političnih vzrokov

ampak zaradi stiske, v katero jih je pahnila, in jih pridobiti za MVAC. To poudarjam zato, ker smo šele takrat, ko smo imeli večje človeške izgube in je prišlo do hujšega razbitja nekaterih naših enot in pojavov dezerterstva, trajneje izgubili večji del osvobojenega ozemlja. Pokazalo se je, da so pravilno ravnali tisti aktivisti OF in poveljniki posameznih partizanskih enot, ki so se izognili glavnemu ofenzivnemu udaru in poskrbeli tudi za začasen umik civilnega prebivalstva. Takoj po ofenzivi je bilo možno oblikovati brigade iz tistih enot, ki so bile v ofenzivi najmanj prizadete ali pa sploh ne. Njihova bojna učinkovitost je dosegla višjo raven, saj so bile ustanovljene v glavnem iz borcev, ki jih je ofenziva najmanj prizadela in so bili sposobni za ofenzivno in defenzivno bojevanje v najtežjih razmerah.

S kočevskega območja sem odšel na Notranjsko proti Loški dolini. Po podatkih, ki so bili na voljo, je bil tam štab III. grupe odredov. Danes se ne spominjam vseh podrobnosti s te poti. Vem le, da so v jedro Notranjske na posameznih področjih Italijani že prodrli in postavljali položaje za njeno popolno zaporo tako, da so lahko pričeli z ofenzivnimi operacijami po že opisanem sistemu. Na tej poti sem srečal manjšo četo, ki je bila kasneje vključena v Loški odred. V njej sta bila Mirko Bračič, dotedanji komandant III. grupe odredov, ki je odhajal na novo dolžnost, in Ivan Turšič-Iztok. Povedala sta mi podrobnosti o poteku ofenzive na Notranjskem, pokolih civilnega prebivalstva in o prvih dezertirjih iz naših enot, ki so nasedli italijanskim letakom, v katerih so obljubljali amnestijo tistim, ki bodo zapustili partizanske vrste. Povedala sta tudi, da je štab grupe nekje nad Sodražico, kjer so ostri boji z Italijani in da območja Travnne gore in Velike gore z Jelenovim žlebom in Glažuto Italijani še niso zasedli in je še edina večja svobodna oaza na Notranjskem.

Čez dan sem se zadržal v tej četi, zvečer pa je naša patrolja odšla proti območju Sodražice. Zjutraj smo prispeli do enote, v kateri so nam povedali, da je štab grupe na Travnji gori. Ko sem prispel v štab, sem pri zbranih videl vročično skrb za razplet spopada z Italijani pri Sodražici in skrb, kako v danih okoliščinah čim uspešneje delovati. Štab je bil na novo oblikovan in na Travnji gori smo se zbrali vsi njegovi člani razen novega komandanta. Bojan Polak-Stjenka, ki je bil do takrat komandant Krimskega odreda in je poveljeval naši fronti pri Sodražici, je prišel v štab kak dan kasneje.

Odpor proti Italijanom pri Sodražici je bil tako uspešen in v vojaškem pogledu na taki ravni, da se izraz fronta lahko upravičeno

V ofenzivi so Italijani požgali mnogo vasi: Vrhnika v Loški dolini, julija 1942.

uporabi. Naše maloštevilne enote so zelo uspešno več dni kljubovale veliki italijanski premoči. Bojevale so se zelo preudarno. Nenehoma so prehajale v drzne protinapade in s takim odporom presenetile Italijane takrat, ko so to najmanj pričakovali, saj so računali, da so partizani na tem območju že dokončno razbiti. Potek spopada s borcem, ki so v njem sodelovali, vračal vero v možnost trajnejše obrambe osvobojenega ozemlja. Odpor pri Sodražici je bil zlomljen, ko so poslali Italijani zelo močne sile partizanom v hrbet. Umor je bil nujen, obroč Italijanov okoli prej imenovane svobodne oaze pa dokončno sklenjen.

Enote, ki so se borile pri Sodražici, so se umaknile v Jelenov žleb. Tam so bili že vsi, ki so se umaknili pred Italijani iz drugih krajev na tem območju. Srečevali smo še urejene čete z zadovoljivo bojno moralo, skupine partizanov iz razbitih enot, pa tudi posameznike, ki so se pred silovito ofenzivo umaknili na košček od Italijanov še nezasedenega ozemlja na Notranjskem. Zdelo se mi je, ko da je Jelenov žleb tiste dni postal nekakšno partizansko mravljišče. Naletel si na partizane z vseh delov Notranjske, na terenske aktivnosti in razni pratež. Jelenov žleb se je spremenil v veliko središče, ki mu je vsak hip grozila napredujoča ofenziva.

Takoj po Stjenkovem prihodu v štab grupe, ki je bil takrat že v Jelenovem žlebu, smo se sestali. Preučili smo položaj po zlomu našega odpora pri Sodražici in ob pripravah Italijanov, da z vso močjo udarijo na območje Travne gore, Velike gore, Jelenovega žleba in Glažute, kamor še niso prodrli. Stjenka je takoj ugotovil, da vsi partizani v Jelenovem žlebu frontalnega napada Italijanov ne smejo pričakati. Italijani so bili prepričani, da bodo v naslednjih dneh dokončno zlomili partizansko gibanje na Notranjskem. Po njihovih koncentracijah in globinski hermetični zapori naše preostale svobodne oaze smo skleпали, da bodo z velikansko vojsko hoteli uničiti vse, ki so se zbrali, oziroma se zatekli na to območje. Komandant Stjenka je pred nas razgrnil dve zamisli, kako se izviti iz italijanskih klešč. Prva je bila, da organiziramo zbrane oborožene partizane v enotno bojno skupino, ki bi še pred vdorom sovražne vojske v Jelenov žleb na najugodnejšem mestu poskušala globinsko prebiti italijansko blokado. Druga možnost pa je bila, da pregrupiramo enote na skupine po 20 borcev in bork, jim dodelimo ljudi, ki bolj ali manj poznajo teren in naročimo, da se vsaka skupina posebej prebije globoko v italijansko zaledje, na območje, kjer je bil glavni italijanski ofenzivni sunek že mimo. Tam bi se skupine zopet zbrale in oblikovale v večje enote ter se na lastno pobudo začele bojevati, dokler ne bi dobile novih povelj. Seveda vse enote niso bile razdeljene v takšne majhne skupine. Čete, ki so bile še v celotni sestavi, z ustreznim vodstvom in vojnooperativno kos nastalemu položaju, so dobile povelje, naj se kot celota prebijejo iz obroča in napadajo Italijane za njihovimi položaji. Tako je celoten Vandkov bataljon – to je bil bataljon iz sestave Krimskega odreda, ki se je imenoval po svojem junaškem komandantu Ivanu Popku-Vandku – kot strnjena enota izvršil to povelje.

Po Stjenkovem mnenju prva možnost ni prišla v poštev. Dejal je, da ni sprejemljiva zato, ker bi stopili z Italijani v boj samo na enem mestu. To bi Italijanom omogočilo, da bi nas hitro obkolili, saj so imeli na voljo veliko vojske na vseh položajih, ki so prišli v poštev za naš frontalni preboj. Stjenka je tudi negativno ocenil bojno učinkovitost po prvi zamisli hitro oblikovane partizanske bojne skupine, saj ne bi bila operativno usklajena. Zato bi bila pod hudim psihičnim pritiskom, saj bi jo sestavljali partizani, ki so bili že do takrat med tnalom in nakovalom italijanske ofenzive. Manevrska sposobnost take skupine ne bi bila na zadostni ravni in tveganje, da bi utrpela velike izgube ali bila celo uničena, je bilo veliko. Z Vand-

kovim bataljonom je bilo drugače. V dotedanjih bojih je bil nenačet. Kot elitna bojna enota je kljuboval Italijanom organizirano, taktično gibljivo in zato presenetljivo udarno. Druga zamisel pa je bila po Stjenkinem mnenju boljša zato, ker bi številčne skupine, ki bi vsaka posebej skušala priti iz obroča, Italijane zavedle in ne bi vedeli ali imajo v primeru spopada opravka z glavnino naših sil ali ne. Manevrška sposobnost majhnih skupin bi bila znatno večja, red in disciplina prav tako, ker je za to potrebnih le nekaj odločnih in hrabrih poveljujočih partizanov. Posamezne, po svojem sestavu nenačete čete in Vandkov bataljon pa so bili ob taki odločitvi tudi na boljšem, saj so po preboju lahko prav te enote dale prvo močnejšo vzpodbudo našim ponovnim ofenzivnim udarom na območjih, kjer je italijanska ofenziva že minila.

Ko smo sklenili, da sprejmemo drugo možnost, smo zbrali ljudi, ki so bili določeni za vodenje posameznih skupin borcev in bork. Dali smo jim natančna navodila za ravnanje potem, ko bodo prebili italijanski obroč. Podrobno smo obravnavali vse možnosti za najugodnejši preboj. Še posebej smo poudarili, da se mora vsaka skupina oziroma enota posebej lotiti svoje naloge. Takoj zatem je bilo dano povelje za preboj.

Odrpito je ostalo vprašanje, kaj naj v tem položaju stori štab grupe odredov. Tudi to pot smo sprejeli Stjenkov predlog, naj štab grupe ostane na tem območju v obroču in pričaka glavni ofenzivni udar. Stjenka je to stališče utemeljil s tem, da bo štab grupe s takim ravnanjem dokazal, da je pri odločitvi o preboju skupin oziroma enot iz Jelenovega žleba ravnal popolnoma preudarno in najbolj odgovorno in da odločitvi ni botrovala nikakršna zmeda ali panika. Strinjali smo se, da morebitne tovrstne očitke že v kali zatremo, s tem da štab grupe odredov ostane v obroču, pa naj se zgodi karkoli. O tej odločitvi in vzrokih zanjo smo obvestili vodje skupin predno so zapustili Jelenov žleb.

Štab je ostal v Jelenovem žlebu, dokler niso odšle vse skupine. V tem času so italijanska letala v nizkem letu preletavala Jelenov žleb in ga obstreljevala s strojnicami. V Jelenovem žlebu smo ostali toliko časa, kolikor smo sodili, da ga skupine potrebujejo, da se čim bolj oddaljijo. Vztrajali smo tudi zato, da bi ob morebitni vrnitvi kake skupine ali posameznikov z njimi delili nadaljnjo usodo. Ko so napadajoči Italijani prišli že tako blizu, da smo jih lahko slišali in videli, smo se premaknili na Travno goro. Vedeli smo, da ne

Nova vas na Blokah, požgana konec julija 1942.

bo dolgo, ko bo na Travni gori in Veliki gori imelo prav vsako drevo za svojega soseda italijanskega vojaka in da se bomo znašli v močno zoženi zanki.

Kmalu po prihodu v osrčje Travnne gore smo spoznali, da nismo sami in da so s skoraj vseh strani nanjo že prodrli Italijani. Ko so prebili naše položaje pri Sodražici, so z ribniške strani prodirali po glavnih dohodih k Travni gori. Izhode so tesno zasedli. Začeli so prodirati oziroma »čistiti«, kot so oni dejali, cele komplekse Travnne in Velike gore in tudi tista območja, ki jih do takrat v tem delu Slovenije še niso dosegli.

Predno povem kaj več o dnevih, ki so bili za nas resnično težki, bom kratko spregovoril še o štabu III. grupe odredov, oziroma o ljudeh, ki so ga sestavljali. Dejal sem že, da je bil Bojan Polak-Stjenka komandant III. grupe odredov. Polde Maček je bil politični komisar, jaz njegov namestnik, Roman Golob intendant. Z nami so bili še vsi, ki so takrat sodili k štabu grupe in nekaj domačinov. Med njimi je bil bivši gozdar Miklič, doma nekje pri Ribnici, ki je Travno goro in Veliko goro poznal kot svoj žep. Poznal je vsako stezico, globel, goščavo, jamo in drugo tako dobro, da je celo ponoči nezmotljivo vodil naš štab. Vodil nas je tako rekoč med Italijani, saj je znal izkoristiti vsako najmanjšo vrzel. Bil je živi radar. Te sposobnosti je pridobil pred vojno. Če se prav spominjam, sta bila v teh prvih dneh z nami v obroču tudi komandant in politični komisar Krimskega odreda, Julij Sočan in Janez Hribar. Možno je tudi, da smo bili skupaj neposredno po glavnem italijanskem sunku, zagotovo pa vem, da ju pri Glažuti, kjer smo bili en dan vnovič obkoljeni, ni bilo več. Urejevala sta skupine in enote, ki smo jih poslali iz Jelenovega žleba. Skoraj vse so se srečno izvile iz italijanskih klešč.

Vsi, ki smo bili v štabu III. grupe, smo bili uglaseni do najmanjših podrobnosti, čeprav smo se šele dodobra zbrali. Večinoma smo se poznali že iz prvega partizanskega leta. Poleg tega so bili v štabu partizani, ki sta jim bila disciplina in premagovanje težav partizanjenja že davno »v krvi«. Našo uglasenost omenjam zato, ker so nenadoma nastopile izjemne okoliščine, da tudi relativno daljši partizanski »staž« vseh še ni utegnil oblikovati izkušenj, ki bi omogočile nekako samodejno kljubovati razmeram, v katerih smo se znašli. Ni šlo torej za eno ali dvodnevno hajko, kakršnih smo bili vajeni in je bilo praviloma treba v boju zdržati na položaju dan ali dva, se morebiti prebiti ali predčasno umakniti. Tokrat ni šlo za sta-

nje, v katerem bi bili v ofenzivi mi nosilci bojnih pobud. Šlo je za dogodke, katerih potek smo težko predvidevali, tako glede njihovega obsega, časa trajanja kot tudi možnosti našega kljubovanja celotnemu poteku ofenzive na tem področju. Osnovno vodilo v zavesti vsakega je bilo: uspešno kljubovanje. Ko bo vse za nami, bomo preudarili, kako smo v tej ofenzivi ravnali, uredili naše sile ter v skladu z razmerami, ki bodo nastale, takoj prešli v ofenzivne akcije. Vsak od nas je bil prežet s prepričanjem, da se bo vse dobro končalo, pa čeprav je to vero sem in tja prepletalo realno spoznanje, da lahko pridemo v položaj, ko iz njega ne bo izhoda in bomo vsi uničeni. Prav glede slednjega je bila naša uglasitev popolna, čeprav o poslednji možnosti ni nihče posredno ali neposredno spregovoril. Povsem je bilo uveljavljeno pravilo, da je treba ukrepati in seveda misliti in govoriti zgolj glede na nastali položaj ter pozitivne možnosti obračati sebi v prid. Komandant Stjenka je poosebljal to ozračje in odnose. Ni se spuščal le v predvidevanja, kako bo potekala italijanska ofenziva na območju, kjer smo bili, temveč se je osredotočil predvsem na razmere okoli nas. Italijani so vso Travno goro in Veliko goro dobesedno preplavili in težko je bilo najti kraje, kamor noga italijanskega vojaka še ni stopila. Največkrat so bili tako blizu, da smo slišali njihov pogovor in hojo.

Naša taktika je bila izmikati se neposrednemu trčenju z Italijani, kajti če bi do tega prišlo, bi bili v hipu večkratno obkoljeni. Zasedba Travne gore in Velike gore je bila vseobsegajoča in zato tudi v gozdovih povsod globinska. Gibali smo se tako, da smo izbirali skozi goščavo čim bližje poti, po katerih so se premikale nepregledne italijanske kolone. Iz njih so se italijanski vojaki razvijali v strelske vrste in sistematično pregledovali vsa gozdna področja. Vodič Miklič je imel smisel za razne kombinacije v našem premikanju. Bil je izredno hraber in je hladnokrvno presojal stanje na terenu in sprejemal ustrezne odločitve. Bili smo tako blizu kolon, da Italijanom niti na misel ni prišlo, da smo z njimi skoraj pomešani. V strelske vrste so se razvijali samo nekaj metrov od nas. Naša taktika, ki je bila drzna in tvegana, je slonela na doslednem uveljavljanju dogovora o našem ravnanju v takih trenutkih. Samo kdor je doživel kaj podobnega, ve, kaj je popolna tišina, ki smo jo morali uresničevati. Ni šlo zgolj za to, da ni smel nihče spregovoriti ali se premakniti, temveč tudi, da je moral obvladati tudi kašelj, kihanje in podobno, kar se v takih trenutkih najraje primeri. Samo normalen kašelj bi Italijane opozoril na

našo navzočnost. Ko smo se kasneje o tem pogovarjali, smo menili, da je bilo to zadržanje težje kot odprt, pa čeprav težak spopad.

Nismo bili vedno na istem mestu. Ko je dan utonil v noč, smo se ponavadi premaknili v tiste predele, ki so jih Italijani podnevi domnevno že dokončno pregledali. Toda pokazalo se je, da se italijanska vojska ni zadovoljila samo s takim »česanjem« terena, temveč so se na že »osvojena« območja vnovič nepričakovano vračali. Vedno znova so v strelskih vrstah preiskovali ozemlje, ki je bilo blokirano z gostim sistemom improviziranih zapornih bunkerjev, narejenih iz kamenja. Iz teh zapornih bunkerjev so ponoči, ko se njihova vojska ni mogla premikati, nenehno streljali in metali bombe, ne zgolj iz strahu, kot smo najprej mislili, ampak zato, da bi z zapornim ognjem preprečevali premike partizanov z enega območja na drugega.

Posebej ne bi omenjal, da smo bili v tem času povsem brez hrane, kar se je kasneje v italijanski ofenzivi še večkrat primerilo. Kako je, če je človek pet ali sedem dni povsem brez hrane, bom povedal ob opisovanju Roške ofenzive, ki je bila glede tega najhujša. Omenil bi, da so kadilci težko prenašali pomanjkanje tobaka. Po nekaj dnevih je nekdo to zelo preprosto rešil. Izkoristil je trenutek, ko so se Italijani oddaljili z mesta, kjer so imeli svoje položaje, skočil tja, pobral cigaretne ogorke in se vrnil.

Po nekaj dnevih je bila naša začetna taktika izmikanja neučinkovita, ker so Italijani še temeljiteje pregledovali teren in je večkrat za las manjkalo, da nas niso odkrili. Sistematično so streljali tudi tja, kamor zaradi težke dostopnosti vojaki niso mogli zlahka priti, pričakovali pa so, da bi lahko bil tam kak partizan. Zato nas je vodič Miklič ponoči odpeljal pod neko skoraj nedostopno zaraščeno skalnato strmino, ki se je na enem delu nekoliko terasasto izbočila. Tam je bil vhod v še težje dostopno jamo, kjer je bil na dnu še sneg. Pred vhomom smo ostali. Tu smo v popolni tišini preživeli vrhunec ofenzive. Tam smo bili nekaj dni. Italijani so že nekaj ur za nami dospeli do te globeli, okrog nje iz kamenja pripravili bunkerje za mitralješka gnezda in tam vztrajali. Bili smo jim tako blizu, da smo lahko spremljali vse, kar so počeli. Nismo slišali le njihovih pogovorov, ropotanja menažk in odpiranja konzerv, ampak celo najintimnejše šume. Če bi nas odkrili, bi se jim najbrž nihče ne izmaknil. Imeli so dominanten položaj in zadostovalo bi, da bi nametali bombe na naše glave in odprli mitralješki ogenj. Razumljivo je, da smo se tem razmeram s težavo prilagojevali. Šlo je za avtosugestivno obvladovanje. Nismo

se premikali in storili nič takega, kar bi Italijane lahko opozorilo, da so v jami ljudje. Bili smo zelo pozorni in daleč od kakršnekoli prenapetosti ali strahu, ki ruši prisebnost in sili v nepremišljena dejanja. Bili smo skrajno budni z vsemi potrebnimi razumskimi odzivi, ki bi se samodejno uveljavili, če bi nas Italijani odkrili. Miselna svežina je, če danes gledam na podobne kritične trenutke v vojni, verjetno omogočila uresničiti navidez nemogoče. Morebiti bi se le izvili iz te pasti ali pa bi si sami vzeli življenje, če bi pretila nevarnost, da bi živi padli Italijanom v roke. Našega položaja ne nameravam precenjevati. Toda v tej ofenzivi in tudi kasneje je bilo toliko podobnih trenutkov, da njihov podrobnejši opis lahko služi kot ponazoritev tovrstnih dogodkov med vojno.

V globeli smo bili vsaj štiri dni. Razumljivo je, da smo te dolge dneve premišljevali o tem, kdaj se bomo izvili iz te in morebiti še drugih pasti in kaj bomo počeli, ko bo ofenziva končana. Čas je tako mineval. Nekateri so tudi spali. Skrb tistih, ki so bili budni, je bila, da takoj prebude vsakogar, pri katerem bi kazalo, da bo začel smrčati. Ves čas me je spremljal občutek, da se bo vse končalo brez dramatičnih zapletov. Kljub razmeram, ki jih opisujem, je v tistih dneh prišlo do dogodka, ki mu najbrž tedaj ni bilo primera. V jami, kamor smo se v vrhuncu ofenzive zatekli, smo takoj po prihodu postavili majhen šotor. V najbolj napetih urah je Stjenka s Šimnom, ta je bil doma iz Želimelj, in s še enim tovarišem v tem šotoru svojevrstno »čakal« na razplet položaja. Z njima je začel igrati poker. Šimen je bil pred vojno vnet igralec pokra. Morda je tudi zato v partizane prinesel igralne karte. Stjenka se je s svojima soigralcema sporazumel, da igrajo za cigarete, ki jih sicer nihče ni imel, so pa zato bile v tistih dneh sen vsakega kadilca. Stjenka je oba krepko nadigral. Šimna za 43.000 cigaret, drugega ne za dosti manj. To omenjam zato, ker je bil to res nekoliko poseben dogodek, predvsem pa, ker želim poudariti, da smo napet položaj mirno doživljali. Stjenka, vsaj kolikor vem, ni vrhunski igralec kart, vsaj boljši od Šimna ni bil, toda v takratnem položaju je bil najbrž v prednosti zato, ker se je bolj od ostalih dveh osredotočil na igro.

Končno so se Italijani umaknili. Sproščeno smo zadihali in se domenili o naših bodočih ukrepih. Kaj hitro pa smo ugotovili, da odhod Italijanov z vrha jame še ni pomenil konca njihovih operacij na tem območju. Travne in Velike gore niso zapustili, samo za kompleks, kjer smo se zadrževali, so sodili, da je že pregledan, zato ga

Lož, požgan 1. avgusta 1942.

niso več sistematično prečesavali. Njihovi osnovni položaji, to je vse zapore in obroči, so še ostali.

Ko smo se lahko ponovno premikali, čeprav še vedno znotraj obroča, smo sklenili, da ga je treba prebiti. Sodili smo, da smo glavni val ofenzive preživeli in da smo storili prav, ker je štab grupe ostal v obroču. Po drugi strani smo menili, da ni več utemeljeno vztrajati na tem območju, čeprav je bila tu ofenziva še na zaključni stopnji. Ta je bila še vedno tako obsežna, da smo bili povsem odrezani od ostalih enot, terenskih organizacij, posebej pa od Glavnega štaba. Sklenili smo, da se po najkrajši poti prebijemo drugam, vzpostavimo potrebne zveze, razčlenimo splošni vojaško politični položaj in takoj ukrepamo. Odločili smo se, da se nemudoma premaknemo v Glazuto, kjer bomo za hrbtom glavnih italijanskih sil, ki so se premaknile na jugozahodni del Kočevske. Hoteli smo se čimprej povezati z ostalo Notranjsko in operativnim področjem Kočevskega odreda, kamor se je po naši oceni ta čas usmerjal glavni italijanski ofenzivni val. Sklenili smo, da na Notranjskem uredimo naše enote in začnemo vojaške akcije. Enote, ki bi se morda umikale s kočevskega operativnega območja na Notranjsko, predvsem pa razbite skupine in tavajoče posameznike, bi prestrezali in ponovno organizirali.

Premik do Glažute je bil težaven, saj smo se morali prebijati čez gosto z Italijani zasedeno območje. Že nekaj ur po prihodu v Glažuto smo, misleč, da smo že dosegli svoj namen, doživeli nov ofenzivni sunek Italijanov, ki so prav tisti dan ponovno prečesavali predel, na katerega smo prišli. Udar te italijanske operacije ni bil tako temeljit kot na Travni gori, trajal je le en dan. Verjetno so Italijani le znova in na hitro pregledovali področje. Ubrali smo isto taktiko kot prejšnje dni. Nekateri smo jih pričakali v goščavi, drugi so nase naložili veje in se skrili. Domenili smo se, da v primeru, če kogarkoli odkrijejo, vsi hkrati zapustimo svoja skrivališča in z bombami zasujemo napadajoče Italijane ter se tako prebijemo z ognjem v smeri njihovega napada. Računali smo, da ob teh ponovnih sunkih Italijani nimajo globinsko zasedenega predela, ki so ga tu že prej preiskovali in da jim bomo s svojo morebitno bojno pobudo gotovo uspeli priti za hrbet. Ta ocena je bila pravilna. Italijani so nam res prišli povsem blizu, vendar našega načrta ni bilo treba uresničiti, ker niso nikogar odkrili. Neodkriti smo ostali zato, ker so bili tedaj Italijani pozorni predvsem na krošnje dreves, ne pa na goščavo ali posamezne kupe dračja na zemlji. Tolkli so po drevesnih deblih, vpili in slepo streljali v drevesne krošnje prepričani, da so se partizani zatekli v njihovo varstvo. Med ofenzivo so se posamezni partizani oziroma skupine v brezizhodnem položaju res skrili v drevesne krošnje in precej se jih je na ta način uspelo rešiti. Nemalo pa so jih Italijani odkrili in s strelji oziroma rafali dobesedno sklatili na zemljo. Kako so odkrili prve, bi bilo zanimivo vedeti in opisati. Verjetno so Italijani računali na to možnost in so zato občasno streljali med najgostejše krošnje dreves. Morda pa je marsikaterega partizana pokopalo zgolj naključje.

Proti večeru je bilo vsega konec. Tega dne ne bi podrobneje opisoval, če ne bi bil povezan s komičnim dogodkom. Pod velikim kupom dračja je bil nekdo iz naše skupine. Ko je eden od nas začel dvigovati vejo in mu tiho sporočati, da Italijanov ni več, je nenadno z vso močjo skočil izpod kupa. Ker smo se zadrževali na zelo strmem pobočju, se je ves kup vej ob njegovem skoku v hipu prevrnil in naš tovariš se je nenadoma znašel na njegovem vrhu in je nato v pravem plavalnem skoku zdrsel po bregu. Pogled nanj je bil enkraten. Bruhnili smo v sproščen smeh, skrivač pa je užaljeno ugovarjal, da naš način obveščanja ni bil primeren, saj je bil prepričan, da je vejo povlekel Italijan. Naj bomo kar zadovoljni, je še dejal, da med nas ni vrgel svoje bombe.

Na Notranjskem se je za nas ofenziva v glavnem končala, čeprav še ne povsem. Italijani so nadzorovali še vse prometnice, ne samo glavnih, ampak tudi stranske, ki so jih začasno uporabljali za svoje vojnoperativne dejavnosti. Po ozemlju, ki so ga osvojili, so patrolirali, pogosto pa so še vedno z močnimi bojnimi kolonami nepričakovano ponovno pregledali določeno gozdno oziroma ostalo področje. To smo v Glažuti tudi sami doživeli. Kljub vsemu smo ocenjevali, da se ofenziva res končuje. O razmeroma precej gibljivih in dokaj številnih Italijanih na Notranjskem smo menili, da to lahko traja še nedoločen čas. V takšnih okoliščinah smo zato morali hitro delovati. Pokazalo se je, da je bila naša ocena pravilna, saj je skrajšala čas, ki je bil potreben za ureditev naših enot na Notranjskem in Kočevskem, ki se je začela v zaključnem delu italijanske ofenzive.

Ureditev naših enot je bila zelo zahtevna. Ni šlo samo za prisotnost in delovanje številnih italijanskih enot v Ljubljanski pokrajini, temveč še za dve, kot se je kmalu pokazalo, mnogo težji posledici ofenzive. Po ofenzivi in že med njo je nastala oborožena formacija MVAC, ki so jo glede na to, da so jo sestavljali izključno Slovenci, partizani in privrženci OF imenovali bela garda. MVAC je bila ustanovljena za to, da se na strani italijanske vojske bori proti partizanom oziroma celotnemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Druga posledica ofenzive so bile od Italijanov požgane in razdejane vasi ter številni, od Italijanov pobiti civilni prebivalci na ozemlju, ki so ga zasedli med ofenzivo.

Glavna dejstva o nastanku bele garde oziroma vaških straž so znana. Zato bi se omejil samo na naše doživljanje nastanka bele garde na Notranjskem. Na prve oborožene belogardiste so naleteli partizani, ki so se izmaknili globalni italijanski obkolitvi in se prebili na ozemlje, prek katerega je ofenziva že šla. V posameznih naseljih ki niso doživela italijanskega pokola ali požiga, so ti partizani nepričakovano naleteli na oborožene domačine, ki so jih skušali pobiti ali ujeti. Le v zelo redkih primerih je bil prvi stik partizanov z belo gardo miren, toda hitro so spoznali, da so v sovražnem okolju. Veliko partizanov je zaradi presenečenja, posebno če so prišli v take vasi posamično, doživelo tragičen konec ali pa so se v najboljšem primeru z velikimi težavami izvlekli. Marsikdo je padel, ne da bi se sploh zavedel, za kaj gre. Ti primeri so znani in nekateri tudi opisani. Enega od njih je pretresljivo opisal pisatelj Vasja Ocvirk v radijski igri Ko bi mrtvi oživel. V njej je spomnil na primer iz Su-

he krajine, kjer so belogardisti množično in kruto udarili partizanom v hrbet.

Ko smo slišali za prve oborožene pripadnike vaških straž, smo želeli čimprej izvedeti, v kakšnem obsegu se je ta oborožena formacija pojavila na Notranjskem, kakšna je njena vojaška moč in kako pred ljudmi utemeljuje svoje sodelovanje z Italijani. Še posebej nas je zanimalo, kakšen je odnos ljudi do njihovega sodelovanja z Italijani v tistih krajih, ki so bili do ofenzive najbolj trdno zaledje našega boja. Odgovore na ta vprašanja smo dobili zelo hitro, in sicer v naslednji zaokroženi podobi: takoj ob nastopu bele garde oziroma vaških straž so se vasi na Notranjskem hitro razdelile na t. i. bele in partizanske. To razlikovanje ni bilo brez izjem, saj so bili tudi v »belih« vasesh še vedno naši posamezni privrženci. Bilo je tudi obratno. Pokazalo se je, da je bila opredelitev za eno ali drugo stran posledica uspešnega predhodnega političnega dela in seveda ostrih predvojnih političnih usmeritev. Res je sicer, da so nekatere vasi, ki so prešle na stran nasprotnikov partizanstva, v času osvobojenega ozemlja navidezno podpirale partizane. Tako so ravnali tudi lokalni aktivisti – nasprotniki partizanov. Ti so po navodilih iz Ljubljane vzporedno tajno delovali proti partizanom izkoriščujoč cerkveno organizacijo in vernost ljudi. Tako so marsikje za oboroženi boj proti partizanom pridobili večino preprostih, pa tudi nekatere bolj politično dejavne ljudi. Da je bilo to delovanje na osvobojenem ozemlju izrazilo petokolonaško, govori dejstvo, da je bil oboroženi nastop bele garde proti partizanom usklajen z italijansko ofenzivo. Poleg tega pa so učinek njenega oboroženega nastopa povečale tudi dezertacije iz naših vrst, posebej v tistih dneh, ko je ofenziva dosegla svoj vrh. Dezerterji so bili v glavnem demoralizirani ljudje, ki so z nastankom prvega osvobojenega ozemlja pričakovali skoraj idilično nadaljevanje vojne in našo hitro zmago. Nekateri pa so bili sorodstveno ali kako drugače povezani s tistimi, ki so se opredelili za belo gardo. Slednji so se v glavnem zaradi teh vezi odločili za dezertiranje in vključitev v belo gardo. Prav gotovo so bili med dezerterji tudi taki, ki so že od začetka nasprotovali partizanom, a so v splošnem poletu zgodnje spomladanske partizanske ofenzive izgubili svoj politični kompas in se za vsak primer pridružili partizanom.

Ko že govorim o dezerterjih, ne bi bilo prav, če ne bi omenil tudi tistih, ki so dezertirali, vendar ne zaradi političnih nagibov, ampak le v trenutni stiski, ko so se prestradani, izmučeni, demoralizirani in

izolirani od drugih partizanov potikali okoli. V glavnem so taki tava-joči partizani nasedli vsebini letakov, ki so jih Italijani stresali iz letal in v katerih so obljubljali popolno amnestijo vsakemu, ki bi se s takim letakom v roki vdal njihovi vojski. Take partizane so Italijani večinoma ustrelili. Trenutna demoralizacija je bila plačana z življenjem. Politično motivirani dezertirji so že prej imeli zaledje za svojo vrnitev, če so hoteli ostati živi. Tudi tisti, ki so pod pritiskom sorodnikov in znancev dezertirali neposredno po ofenzivi, so ostali živi samo zato, ker so že imeli pripravljeno »pot v dolino«.

Vesti o teh dogajanjih so nam prinašali posamezni partizani. Najbolj izčrpne je dobil politični komisar Krimskega odreda Janez Hribar, domačin iz Loža in predvojni revolucionar, ki je dobro poznal tiste kraje in je bil tesno povezan z delom tamkajšnjih prebivalcev. V dneh, ko so bile naše redne zveze s terenom močno zrahljane, je hitro dobival obvestila iz zanesljivih virov. Na njihovi osnovi in na osnovi že vzpostavljenih zvez s posameznimi našimi skupinami in enotami, ki so se prebile iz obkolitvenih italijanskih obročev, smo glede bele garde in bodočih italijanskih vojnoperativnih namer opredelili naše naslednje temeljne naloge:

1. Za vsako ceno je treba takoj zbrati partizanske enote po vsem operativnem področju III. grupe odredov in jih reorganizirati, najhitreje na tistem območju, kjer se je pojavila bela garda. Zavedali smo se, da je treba kar najhitreje ukrepati zlasti tam, kjer so bile naše enote najbolj prizadete in na pol ali v celoti razbite. Preprečiti je treba, da prvi propagandni val Italijanov in belogardistov, ki je poudarjal, da je partizanstva konec, ne bi potisnil v še globljo demoralizacijo ali celo dezertiranje skupin ali posameznikov, ki so bili prepuščeni sami sebi in morda celo prvemu valu sovražnikove propagande. Italijanska in belogardistična propaganda sta tako močno razglašali popolno in dokončno uničenje partizanov, da ju je bilo treba čim hitreje in učinkovito zavriniti. Vsa propagandna gesla o dokončnem uničenju partizanov je še vedno spremljalo pobijanje in požiganje. Skratka, ta propaganda in grozodejstva nad civilnim prebivalstvom so bili sestavni del njihovega vojaško političnega delovanja proti partizanom. Bili so vnaprej načrtovani kot pomagalo za čim množičnejši vstop v oborožene formacije bele garde (MVAC). Vedeli smo, da jim to ne bo uspelo v taki obliki in obsegu, kot so ga zasnovali, če se partizani takoj po ofenzivi oziroma še med njo pojavijo kot organizirana in učinkovita vojaška sila

Zato je bilo pomembno, da se ljudje čimprej zavedo, da ofenziva ni uničila partizanov, da je bila to samo velika bitka, ki Italijanom ni prinesla tega, kar so pričakovali in da bo vnaprej naš boj še bolj rasel in ne upadal.

2. Sklenili smo, da v vaseh, ki so z negotovostjo prešle na stran bele garde, poskušamo, če se le dá brez boja, razorožiti tako imenovane »vaške straže«. O tem sicer nismo imeli posebnih iluzij, vendar smo kljub vsemu upoštevali možnost, da to lahko dosežemo, če ljudem dokažemo, da je partizanstvo kljub ofenzivi ostalo in da se bodo partizanske enote neizprosno borile proti Italijanom in njihovim sodelavcem. Odločili smo se, da jim bomo prepričljivo povedali, da jim z naše strani ne preti nobena nevarnost, če nam izročijo orožje in obljubijo, da ga od Italijanov ne bodo več sprejeli. Seveda o tem nismo nameravali razpravljati v nedogled, ampak takoj preiti v oborožen napad, če naša prizadevanja v doglednem času ne bi bila uspešna. Sklenili smo tudi, da je, če je to mogoče, treba obvladati na novo ustanovljene belogardistične postojanke, ki so že vpadle partizanom v hrbet.

Poleg tega, da se takoj spopademo z belo gardo, smo morali predvsem načrtovati naš nadaljnji boj z Italijani. Ugotoviti smo morali, kakšna bo po ofenzivi gostota njihovih rednih vojaških garnizij, oziroma postojank, kot smo jim takrat rekli, kakšno strategijo nameravajo uveljaviti proti nam, kakšne bodo oblike skupnih vojaških nastopov z belo gardo ipd. Menili smo, da bo treba Italijanom od vsega začetka onemogočiti, da bi proti partizanom vzpostavili trajno ofenzivno stanje in jih prisilili v stalno in globoko defenzivo.

3. Zato je bilo treba predvideti globalni obseg in taktiko našega nadaljnjegega boja z Italijani in njihovimi sodelavci. Osredotočili smo se izključno na vojnooperativni vidik tega boja. Ko smo se lotili tega vprašanja, smo se zavedali, da je za nadaljnji boj in končno zmago treba imeti številčno močne partizanske enote, ki morajo biti glede vojaških veščin na znatno višji ravni kot pred ofenzivo. Sposobne morajo biti prehajanja iz izrazito gverilskih operacij v ofenzivne frontalne spopade. Spopadi ne smejo biti sami sebi namen, temveč morajo biti osredotočeni na uresničitev vnaprej dobro načrtovanih vojaških ciljev. Izbirati jih je treba na temelju stvarnih ocen vojaško političnega položaja in predvidenih možnosti za njihovo uresničitev. Do teh spoznanj smo prišli že ob pogledu na posledice italijanske ofenzive. Dejal sem že, da so se tiste enote, ki niso

padle med glavno kolesje ofenzive, a so se z Italijani v začetku močno spopadle, pravočasno umaknile in izognile najhujšemu udarcu. Bile so strnjene in sposobne takojšnjih operativnih dejanj, saj njihove rasti ofenziva ni prekinila. Njihova okretnost in bojna učinkovitost sta zrasli tako rekoč čez noč. Zanje začasna izguba osvobojenega ozemlja ni bila poraz, ampak le nastanek novih razmer za boj. Te razmere so bile zanje sicer na videz težje, dejansko pa vsaj za del poveljujočega kadra celo lažje. Obremenjeni niso bili z obsežnim osvobojenim ozemljem, ki bi ga bilo treba za vsako ceno, torej tudi iz prestižnih vzrokov braniti in ohraniti. Vsak neuspeh v obrambi tako pojmovanega osvobojenega ozemlja bi deloval tudi psihološko negativno. Novonastale okoliščine pa so spet omogočale prehod na spopadanje tam, kjer so hotele partizanske enote. To je odpiralo nove možnosti za skoraj neomejen obseg naših bojnih pobud, s tem pa tudi možnosti za ponovno vzpostavljanje od partizanske vojske nadzorovanega ozemlja. Seveda smo upoštevali tudi možnost začasnega vdora sovražnih sil na to ozemlje, če bi bile okoliščine take, da ga ne bi bilo možno preprečiti brez večjih žrtev naše vojske in civilnega prebivalstva.

V resnici smo tako sklepali. Ni šlo za posebno modrost. V takih razmerah bi vsakdo tako sklepal in ravnal. Ocenjevali smo položaj, ki je nastal na Notranjskem z ofenzivo in po njej. Ob tem smo vedeli, da bo enak ali celo še hujši val ofenzive pljusnil čez vse osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini. Sodili smo, da ostalega osvobojenega ozemlja ne sme zajeti tak sunek italijanske ofenzive, ki je na Notranjskem in v delu Kočevske zajel III. grupo odredov. Bilo je jasno, da je treba zelo hitro uveljaviti taktiko, po kateri bi v vseh nadaljnjih stopnjah velike ofenzive Italijani udarjali v prazno. Pravočasen umik glavnine naših enot z napadenega območja in samo simboličen odpor majhnih gibčnih enot, če bi bilo to potrebno, bi to zanesljivo zagotovil. Umakniti se je bilo možno na območja, kjer je ofenziva že minila in na tiste predele osvobojenega ozemlja, ki jih ofenziva še ni zajela. Drugačno ravnanje je pomenilo sprejeti bojišče in obliko boja, kot so ga predvideli Italijani. Kako in s kakšnimi silami so se Italijani za tak spopad pripravili, je znano. Škoda, da izkušnje iz te stopnje velike italijanske ofenzive na Notranjskem niso bile dovolj zgodaj in v celoti uporabljene, zlasti še v prvi polovici ofenzivnega sunka v Suho krajino in Kočevski rog. V kasnejših stopnjah ofenzive je do te

ga v polni meri prišlo, posebno v ofenzivi v Dolomitih, kjer so Italijani udarili popolnoma v prazno, v operativno področje tamkajšnjega partizanskega odreda. Že med roško ofenzivo so naše enote z levega brega Krke in še na drugih območjih zunaj ofenzivnih klešč vztrajno vpadale Italijanom v hrbet in sprožile spopad z nastajajočo belo gardo. V delovanje naših enot je bila vnesena močna ofenzivna komponenta, kar se je kmalu po ofenzivi pokazalo skoraj na vsem območju Ljubljanske pokrajine. Ta ofenzivnost je dobila vsesplošen obseg po ukrepih, ki jih je sprejel Glavni štab ob koncu italijanske ofenzive v Kočevski rog, kjer jo je doživel skupaj z večino našega političnega vodstva. Razumljivo je, da je prišlo do naših vojaških akcij celo neposredno pri Ljubljani ravno takrat, ko sta italijanska in kolaborantska propaganda razglašali, da so partizani »dokončno uničeni«.

Naših stališč o posledicah ofenzive na območju III. grupe odredov nismo oblikovali na posebnem sestanku, ki bi potekal po pravih štabne analize ali pa tako, kot je bilo v razmerah na osvobojenem ozemlju. Pogovarjali smo se tako rekoč mimogrede, med premikanjem, skratka, ko je bila za to priložnost in v skladu z notranjim hontenjem. Vsakega od nas je obremenjevala odgovornost za vse, kar se je in kar se bo zgodilo. To je bila tista gonilna sila, ki je omogočila, da po najkrajši poti pridemo do celovitih in preprosto oblikovanih ocen. Ni bilo formalno zastavljenih vprašanj, ker so bila vsem v štabu III. grupe znana, saj so nas vseskozi spremljala. Enkrat eden, drugič drugi je ocenil nastali položaj, razgrnil svoj pogled nanj in skušal predvideti težave, ki naj bi jih obvladali. Komandant Stjenka je brez velikih uvodov in dramatičnih besed mirno, kot da bi opredeljeval vremenske razmere, nizal svoje ugotovitve in bodoče operativne in politične naloge. Na preprost in hkrati prepričljiv način jih je strnil v celoto. Govoril je v jeziku, v katerem so bile zajete misli skoraj vsakega, ki bi imel kaj povedati.

Spoznali smo, da je Stjenka ves čas snoval globalno oceno ofenzive in zasnovo našega bojevanja po njej in da je prišel glede tega do celovitih stališč, ki so zahtevala hitro uresničevanje. Z vso resnostjo se je poglobljal ne samo v razmere, v katerih smo bili, ampak tudi v poglede sotovarišev.

Res je, da so bili posamezniki pri razglabljanju o nadaljnjih možnostih našega boja trenutno zbegani oziroma pod prevelikim vtisom vojaške moči, ki so jo Italijani uporabili v ofenzivi. Tega niso

kazali kapitulantsko, ampak samo v nestvarnih ocenah nadaljnjih pogojev našega boja.

To omenjam zato, ker se živo spominjam, kako je nekdo iz Krimskega odreda, ki je tudi z nami preživel zaključne dni italijanske ofenzive, dejal, da obseg našega bodočega boja z Italijani in novonastalo belo gardo ne bo mogel več doseči tako visoke stopnje kot pred ofenzivo, če ne bomo takoj dobili izdatne sovjetske pomoči, ki nam bi jo morali poslati z letali. To razmišljanje smo razumeli le kot odraz trenutne stiske in zato smo ga tudi zavrnilo na način, ki ni bil pomilovalen ali grob, vendar izredno odločen in nedvoumen, da o tem ni dobro govoriti, ker ni nobene možnosti, da bi tako pomoč lahko dobili. Dejali smo, da bi sejanje kakršnih koli upov v tako pomoč od katere koli zavezniških držav lahko povzročilo celo večjo škodo kot sama ofenziva, saj bi nas odvrnilo od nujne in takojšnje konsolidacije naše vojske in od usmeritve izključno na lastne sile. Zanašali bi se, da nam bo pomagal nekdo, ki mednarodno z našim NOB še ni institucionalno povezan. Zato je bilo tako pomoč še prezgodaj pričakovati. Šele v prvi polovici leta 1943 smo najprej od Velike Britanije z letali začeli dobivati orožje, kasneje še hrano, obleko in drugo. Seveda ni ostalo samo pri pomoči Velike Britanije, temveč sta se ji pridružili tudi drugi zavezniški državi – Združene države Amerike in Sovjetska zveza.

4. Sklenili smo, da čimprej obvestimo Glavni štab o poteku ofenzive na območju III. grupe odredov, stanju naših sil po ofenzivi, izkušnjah iz nje in pogledih na njen nadaljnji potek. Zavedali smo se, da moramo celovito odgovoriti, čemu so naše sile na Notranjskem na začetku ofenzive vztrajale na frontalnem spopadu, po katerem je prišlo do našega umika, delnega razbitja posameznih enot, pojavov dezertiranja in prevelikih žrtev. To so bila dejstva, za katera smo sodili, da jih moramo z osebnim obiskom čimprej posredovati Glavnemu štabu. Tako bi neposredno dali odgovor na vsa vprašanja, ki so se že ali pa bi se še porodila v Glavnem štabu glede ofenzive na Notranjskem in na območjih, ki jih še ni zajela. Zavedali smo se, da bodo o njih presojali avtoritativni in sposobni ljudje, ki pa ne poznajo vseh okoliščin ofenzive na Notranjskem, ker je niso osebno doživeli. Zato pisnega poročila o ofenzivi nismo pripravili.

Te štiri točke so v glavnem povzetek naših ocen ob koncu ofenzive na operativnem področju III. grupe odredov. Vsega, kar smo sklenili, smo se nemudoma lotili. Komandant in politični komisar

Krimskega odreda sta neutrudno konsolidirala svoje enote. Politični komisar III. grupe odredov je ostal v štabu, komandant Stjenka in jaz pa sva odšla na poročanje v Glavni štab.

Poročanje na Glavnem štabu

Na poti v Glavni štab se nama je pridružil komandant Kočevskega odreda Jože Klanjšek-Vasja. Stjenka je tudi z njim analiziral ofenzivo. Vasja je prikazal nič kaj rožnato sliko na operativnem območju Kočevskega odreda. Že dejstvo, da je bil vključen v ekipo, ki je odšla na poročanje, je zgovorno kazalo, da je imel res marsikaj povedati.

Na poti nas je bilo pet. Poleg Stjenke, Vasje in mene sta bila z nami še spremljevalca. Nihče ni dobro poznal terena. Hodili smo po lastni presoji in karti specialki do osvobojene Suhe krajine. Naša pot do Suhe Krajine je potekala prek ozemlja, kjer bi lahko na vsakem koraku trčili na italijansko kolono ali močno patroljo ali celo ponovno padli v njihovo sistematično »hajkanje« določenega ozemlja. Zato smo hodili zelo previdno, brez pogovora, kolikor mogoče tiho, a kljub temu hitro. Meja med ozemljem, ki so ga nadzorovali Italijani, in še svobodnim ozemljem v Suhi krajini sta bili cesta in železniška proga Ljubljana–Kočevje. Italijani so ju med ofenzivo strogo varovali in tako popolnoma obvladali.

Hodili smo ves dan. Železniški progi smo se približali še pred mrakom z namenom, da jo prekoračimo v popolni temi. Da je bil naš pohod res partizanski v pravem pomenu besede in tako rekoč ni počila niti vejica pod našimi nogami, čeprav smo hodili hitro, potrjuje dogodek, ki se ga še danes spominjam tako, kot da bi se pripetil včeraj. Ko smo šli skozi obsežen gozd, smo se nenadoma znašli pred majhno gozdno jaso. Bilo je že pozno popoldne, spuščal se je prvi mrak in vedeli smo, da smo že zelo blizu železniške proge. V njeno neposredno bližino smo hoteli priti še pred nočjo, da bi lahko ugotovili obseg italijanskega zavarovanja, zasede, časovni razmik med posameznimi patroljami ipd. Ker smo računali tudi na globinsko zavarovanje proge, smo hodili še posebej previdno in tiho. Tako smo na vsega nekaj metrov presenetili lepo srno, ki se je tam pasla. Hkrati smo opazili drug drugega. Srna je bila zaradi presenečenja in naše

neposredne bližine tako pretresena, da se je odzvala skrajno obrambno in je pred našimi očmi dobesečno okamnela. Ko nas je zagledala, so se ji po vsem telesu napele mišice in v tem položaju je obstala kot vkopana. V tistem trenutku sem se spomnil na razne plastike, ki so kazale divjad v takem položaju. Spomnil sem se tudi, da sem nekoč videl tako plastiko srne, vendar sem takrat sam pri sebi menil, da je tako poudarjena mišična napetost le subjektivna predstava umetnika, ki je hotel poudariti moč in napetost divjadi do take mere, da je delovalo skoraj neresnično. Tukaj pa sem pred seboj videl isto, vendar v vsej resničnosti, kot enkratno doživetje. Tudi mi smo obstali kot vkopani in gledali ta prizor. Če bi to trajalo samo nekaj trenutkov, bi se ne zdelo nič čudnega. Vendar je srna obstala v takem položaju skoraj deset minut, pa čeprav se to sliši še tako neverjetno. Še mnogo let kasneje sem ob srečanjih z Vasjo in Stjenko, če je pogovor nanesel na italijansko ofenzivo na Notranjskem, doživel, da je eden ali drugi že po nekaj izmenjanih stavkih omenil to srno. Podobna je bila zares tako edinstvena in lepa, da nihče od nas ni mogel odtrgati oči od živali, karkoli spregovoriti ali se premakniti. Na srni smo videli napetost mišic na stegnih in plečih tja do kolen, napete žile kot drobne vrvice, glava pa je bila rahlo obrnjena k nam tako, da so bile njene oči naravnost zazrte v nas. Mogoče se je kdo od nas končno nekoliko premaknil, morda je tudi živčna napetost pri živali začela popuščati. Srna se je začela čisto počasi premikati, centimeter za centimetrom. V tem počasnem gibanju je naredila nekaj korakov, nato pa je nenadoma, kot bi izstrelil kroglo, skočila, švignila med drevje in nam izginila izpred oči. Naša dojemljivost za nenadno stisko živali je bila toliko večja po vsem, kar smo doživljali.

Po tem dogodku smo se nekako poživiljeni bližali železniški progi, vendar še vedno zelo previdno in tiho. Našli smo točko, s katere smo imeli pregled nad delom proge. Tako smo prečkanje lahko dobro predvideli. Do proge smo se morali spustiti po strmini, ki se je na drugi strani nadaljevala v isti smeri in nato prešla v ravnino, nato pa zopet v strma pobočja Male gore. Na drugi strani proge je bilo gosto grmičevje. Čakali smo trde noči in medtem opazovali in poslušali Italijane, ki so na gosto patroljirali ob progi, vpili in včasih slepo streljali. Ko se je popolnoma stemnilo, smo se spustili k progi, jo brez zapletov prekoračili in se znašli v goščavi na drugi strani. Ko smo se po našem občutku od proge nekoliko oddaljili, smo se dogovorili, da bomo hodili približno še eno uro, dokler ne bomo

Pohod Italijanov skozi Rampoho v Kočevskem Rogu, 14. avgusta 1942.

zapustili območja, ki je pod nadzorom Italijanov in prispeli do osvojenega ozemlja. Tam se bomo ustavili, do jutra prespali in podnevi nadaljevali pot. Spanja smo bili po nemirnih in napornih tednih zelo potrebni. Hodili smo dobro uro, se ustavili in se ulegli. Vso uro smo hodili po razmeroma zaraščenem svetu in začuda ne po strmini navzgor, ampak skoraj po ravnem. Menili smo, da je to nekoliko čudno, vendar smo sklepali, da hodimo po pobočju, po katerem se verjetno le rahlo vzpenjamo in da bomo že zjutraj po počitku videli, kje točno smo in se potem po najkrajši poti povzpeli čez Malo goro na suhokrajinsko stran. Zaspali smo v prepričanju, da si končno ahko spanec v miru privoščimo. Stražil ni nihče, ker smo sodili, da glede na uro hoda od proge to ni potrebno. Kljub vsemu pa smo se, za vsak primer, zavlekli v bližnjo goščo. Ko se je pričelo daniti, smo se prebudili, vendar ne zato, ker bi bilo spanja že dovolj, ampak zaradi glasnega italijanskega govorjenja in topota njihovih nog po pragovih in gramozu železniške proge. V tisti uri hoda se namreč nismo od proge oddaljili, ampak smo, tako kot se je to tolikokrat

zgodilo na partizanskih pohodih, napravili le krog in se vrnili tja, kjer smo začeli hoditi. Gošča, v kateri smo spali, je bila ob progi in jasno je bilo, da Italijani po njej niso hodili vso noč, sicer bi jih slišali. Samo spogledali smo se in skoraj glasno drug drugemu zasmejali zaradi našega »pohoda« ter se hitro in tiho oddaljili.

Vzpon na Malo goro ni bil prijeten. Hodili smo težko, ker smo bili prestradani. Vzpon je bil razmeroma hitro za nami in kmalu smo bili v Suhi krajini v Polomu, prav tam, kjer sem bil z našimi enotami maja ob nastanku prvega osvobojenega ozemlja.

V Polomu smo se zadržali toliko, da smo se počeno najedli in dobili nekatera obvestila. Nato smo odšli proti Staremu Logu. Tja smo prišli razmeroma hitro, toda kljub temu se te poti in samega prihoda v Stari Log še danes zelo dobro spominjam. Ne mislim na običajne podrobnosti, saj smo hodili po osvobojenem ozemlju, ampak na poseben občutek, ki je z nami ves čas rasel in dosegel vrh v Starem Logu ter se ohranil vse do začetka roške stopnje ofenzive. Med potjo smo namreč srečevali brezskrbne in vesele obraze partizanov, terenskih delavcev in civilnih prebivalcev, za katere smo vedeli, da že v bližnjih dneh ali tednih ne bodo več taki, ker bodo morali prav gotovo skozi ogenj ofenzive, spopadov, obkolitvenih stisk in vseh drugih zapletov, ki smo jih na Notranjskem že spoznali. Toda ni šlo samo za to, saj so večinoma ti ljudje že prej doživljali okupatorjevo nasilje, boje z njim in bili pripravljeni na vse, kar se dogaja v vojni. Praviloma je bila pripravljenost na težave in tveganje globoko vsajena v zavest vsakega partizana oziroma terenskega delavca. Nekakšen boleč občutek ob tem je bolj povzročala slutnja, da bo to območje moralo skozi enake oblike ofenzive, kot smo jo doživeli mi, torej skozi neposredno soočenje z množico italijanske vojske na način, ki ga bodo predvideli njeni poveljniki. To spoznanje se je v meni poglobljalo posebej potem, ko smo se pogovarjali o ofenzivi in njenih nadaljnjih etapah s tovariši, s katerimi sem bil skupaj pred odhodom na Notranjsko. Naše pripovedovanje so z zanimanjem poslušali, čutil pa sem, da so ga sprejemali tako, kot da so se vse te stvari dogajale na Notranjskem, kako bo pa tu, pa je še vprašanje in da »bodo Italijani že videli«.

Nobenega dvoma ni, da je njihovo samozavest vzpodbujalo dejstvo, da so že do takrat izredno uspešno branili tamkajšnje osvobojeno ozemlje. Italijani so pogosto z močnimi kolonami iz novomeške strani prodirali v dolino Krke, zlasti proti obkoljenemu Žužemberku

in nekajkrat tudi v obrobne predele Kočevskega roga. Vedno so bili zavrnjeni in niso uspeli odtrgati niti koščka tamkajšnjega osvobojenega ozemlja. Tudi izpadi iz Kočevja in Dobrega polja so se končali tako.

Teh bojov so se poleg Zahodnodolenjskega odreda udeležile tudi druge enote V. grupe odredov in novo ustanovljeni proletarski bataljon Toneta Tomšiča. Zlasti okrog Žužemberka in Kočevja so naše enote postavile strnjeno črto mitraljeških gnezd in strelskih položajev. Tudi ceste so bile zaprte z drevesnimi debli in izkopanimi jarki. S te obrambne črte so naše enote imele možnost vsakovrstnih bojnih pobud. Obramba tega osvobojenega ozemlja je bila tako dinamična, da so naši štabi v zaledju celo z nekaj kamioni, ki so bili na voljo, hitro premeščali posamezne čete iz neogroženih področij na položaje, ki so potrebovali okrepitve. Pri takih premikih sem sodeloval tudi sam, preden sem odšel na Notranjsko.

Naše pripovedovanje zato ni vzbujalo pretirane zaskrbljenosti pred skoraj neizbežno veliko ofenzivo v Suho krajino in ta del Kočevske s Kočevskim rogom vred. Vendar smo vztrajno opisovali ofenzivo, ki je bila po silovitosti in obsegu tako zasnovana in ureničevana, da je ni bilo možno primerjati z boji, ki so jih do takrat, čeprav so imele opravka z zelo močnimi italijanskimi silami, z velikim uspehom naše enote vodile na mejah Suhe krajine in vzhodnem predelu Kočevja. Obrambni črti proti Dvoru in Žužemberku je s svojim bataljonom poveljeval Žužemberčan Franc Smrke, ki je obvladal poveljniške vojne veščine. Obrambni črti proti Kočevju pa je poveljeval Albert Jakopič-Kajtimir, predvojni rezervni oficir jugoslovanske vojske.

V Starem Logu je bila naša prva skrb seznaniti Glavni štab, zakaj smo tako hitro prišli na njegov sedež. Ko smo čakali, da nas bodo poklicali na poročanje, smo se temeljito očistili, saj smo bili zelo potrebni vode in svežega perila. Razumljivo je, da med ofenzivo tudi ušem nismo mogli preprečiti svoje »ofenzive«. Ko sem se po vojni srečeval s Stjenko in Vasjo, je večkrat tekla beseda o tem, kdo je bolj ušiv prišel z Notranjske.

Preden so nas poklicali na poročanje, sem izkoristil čas za obisk tovarišev iz štaba Zahodnodolenjskega odreda, iz katerega sem odšel na Notranjsko. V glavnem je bilo v odredu še vse tako kot pred odhodom. Opazno pa je bilo, da so delovali bolj ustaljeno, skoraj mirnodobsko. Njihov štab je bil v osrčju osvobojene Suhe kraji-

ne. Še vedno je skrbel za bojne linije na žužemberški, kočevski in dobrepoljski strani, in sicer prek vsakodnevnih osebnih stikov članov najožjega štaba z enotami na teh območjih. Poveljstvo odreda se je vključevalo v tamkajšnje bojne dejavnosti. Razumljivo pa je bilo, da v štabu ni bilo tiste bojne mrzlice, ki je bila značilna za enote v prvih linijah osvobojenega ozemlja ob začetku ofenzive na Notranjsko. S takšno »mirnodobsko« opredelitvijo ozračja v štabu odreda ne mislim nič slabega. Podobno je bilo povsod na osvobojenem ozemlju. Svoboda, ki je bila v Suhi krajini že skoraj tri mesece, je ustvarila tudi nove oblike partizanske dejavnosti. Pognale so razmeroma močne korenine nove oblasti – državne organizacije v pravem pomenu besede. Življenje vseh ljudi, tako partizanov kot stalnih prebivalcev, se je prilagodilo novim razmeram. Že smo lahko slutili, kakšne bodo po vojni, *če bomo tudi takrat ostali zvesti programskim načelom OF*. To je bilo vsekakor čudovito! Vendar pa sem se zato še bolj spraševal, na kakšen način in kako hitro bodo to svobodno ozračje nadomestile vojne razmere, do katerih bo prišlo ob vseobsežni ofenzivi, saj sem bil trdno prepričan, da se bo vsak čas tudi tu začela.

Glavnemu štabu smo poročali že drugi dan po našem prihodu. Splošno sliko o poteku ofenzive na Notranjskem smo podali skupaj. Jedro poročila je podal Stjenka. Povedali smo vse, kar smo menili o nadaljnjih stopnjah velike italijanske ofenzive. Pojasnili smo svoje mnenje o ukrepih, ki bi jih bilo dobro sprejeti, da ne bi Suha krajina s Kočevskim rogom med ofenzivo doživela podobne usode kot Notranjska. Stjenka je celo odločno predlagal, naj se Glavni štab in ostali del vodstva čimprej umakneta iz Suhe krajine oziroma Kočevskega roga, morda na Notranjsko ali tisti del Kočevske, kjer je ofenziva že minila in zato tam ni več pričakovati večje italijanske vojne dejavnosti. Edvard Kardelj je ta predlog zavrnil. Naša izvajanja so sicer vzele na znanje in nas nato poslali na Smuko s pripombo, da bomo podrobneje o vsem še govorili. Na Smuki smo se nastanili v hiši, ki je imela velik lesen »gank«. Franc Leskošek-Luka, ki je bil takrat komandant Glavnega štaba, je posebej poskrbel za to, da smo imeli dobro hrano, skomno pijačo in celo nekaj denarja nam je dal. Spominjam se, da nas je, ko nam je izročal denar, napol v šali napol zares očetovsko opozoril: »Da ga ne boste s kakšnimi babami zapravili!«

Funkcionarjem Glavnega štaba nismo več poročali skupaj, ampak so vsakega posebej klicali na pogovor. Mene so klicali samo enkrat in

v tem pogovoru sem poudarjeno povedal, kar je bilo zajeto že ob našem prvem poročanju. Stjenko so večkrat poklicali. Bil je komandant III. grupe odredov na Notranjskem in delno na Kočevskem. Tu je bil od zime 1941–1942 do ofenzive in seveda med njo. Zato so sodili, da je najboljši poznavalec tamkajšnjih razmer in hkrati kot komandant III. grupe odredov najodgovornejši za bojno delovanje med tamkajšnjo ofenzivo. Moja izvajanja so lahko upoštevali le kot informacijo človeka, ki je ofenzivo v celoti doživel, ni pa pred njenim začetkom sodeloval v obrambnih ukrepanjih. Večine članov Glavnega štaba nismo prepričali, da je bil izid ofenzive na Notranjskem takšen zato, ker je šlo za velikansko italijansko premoč in posebej zasnovano ofenzivno taktiko. Menili so, da je bila zgrešena naša taktika v začetku in sredi ofenzive. Edino Ivan Maček-Matija se je strinjal z našim poročilom, posebej pa še s Stjenkinimi poglobljenimi ocenami in predlogi. Večina nadrejenih pa je v glavnem sodila, da smo preveč pod vtisom italijanske vojaške moči in da je zato tudi naše mnenje, kako dočakati ofenzivo v Suhi krajini in Kočevskem rogu bolj posledica naše živčne napetosti in izčrpanosti kot pa vsestransko pretehtane analize. Edvard Kardelj je zavrnil tudi druge bistvene Stjenkove predloge, kar je pospremil z nekaj očitajočimi pripombami.

Do zaključnega pogovora, po katerem bi se vrnil na Notranjsko, ni prišlo, ker so ga v Glavnem štabu odlašali. Nismo vedeli zakaj. Morda je bil zadnji pogovor predviden prav za dni, ko se je začela roška ofenziva in ga zato ni bilo. Morda so tudi menili, da nam še nekaj počitka ne bi škodilo. Komandant Glavnega štaba Franc Leskošek je namreč poleg kakšne pikre besede, češ da smo se v ofenzivi pustili le preveč razhajkati, večkrat dejal, da se bomo kmalu vrnil na Notranjsko. Kljub temu pa nam je vsaka ura navideznega brezdolja pomenila celo večnost.

Roška ofenziva

Tiste dni se je okrog osvobojene Suhe krajine in pretežnega dela osvobojene Kočevske že zgrinjala ogromna italijanska vojska. Ugibanja o tem, kaj Italijani nameravajo, so bila različna. Mi trije smo delili mnenje s tistimi, ki so sodili, da je ofenziva na to območje neposredno pred durmi, da se tako rekoč že začinja. Premikanje

in zbiranje Italijanov ob robu osvobojenega ozemlja ni bilo nič drugega kot postavljanje prvega obroča in izhodiščnih položajev za napad njihove vojske. Posebno številni so bili premiki kamionov iz smeri Kočevja proti hrvaški meji. Mnogi so si to razlagali kot premestitev italijanskih sil, ki so delovale v ofenzivi na Notranjskem na Hrvaško, kjer bodo vključene v tamkajšnjo ofenzivo proti partizanom. V resnici pa je bilo premikanje številnih italijanskih enot proti Hrvaški nastavljanje pasti, namenjene partizanskim enotam v Kočevskemu rogu. Glede na potek ofenzive na Notranjskem je bilo očitno, da bodo Italijani sklenili obroč za Kočevskim rogom in nas tudi s te strani nepričakovano napadli. Prav tako so zapirali dolino Krke in od tam že začenjali s poskusnimi prodori na osvobojeno ozemlje, ki so se kmalu spremenili v neprekinjen napad in vsesplošni začetek nove ofenzive.

Šele ko se je ofenziva začela, je Glavni štab končno sklenil, da je ne bo pričakal na območju Kočevskega roga oziroma Suhe krajine in da se bo skupaj s pretežnim delom tamkajšnje vojske umaknil na levi breg Krke. Od tam naj bi v skladu z vojnooperativnimi dogajanjemji ukrepal naprej. Toda bilo je že prepozno. To odločitev so dogodki prehiteli. Italijani so z vso silo napadli iz žužemberške smeri prek Dvora in tudi drugod iz doline Krke.

Sklenjeno je bilo, da na ta začetek ofenzive odgovorimo in s protinapadom vsaj začasno izsilimo italijanski umik in si zagotovimo preboj na levi breg Krke. Naše enote so to poskusile, toda italijanske sile so bile v tolikšni premoči, da te namere nismo mogli urešničiti. Tudi nas tri so poslali na to bojno območje. Usodno noč zaradi hudega in nepretrganega zapornega ognja do preboja ni prišlo. Z nastopajočim jutrom pa so Italijani prešli v splošen množični napad, v katerem so imeli velikansko premoč v moštvu in oborožitvi vseh vrst, vključno z letalstvom. Tudi iz smeri Male gore je bilo že slišati streljanje. Kazalo je, da je bila glavnina napadajočih sil zbrana na obrobju celotne Suhe krajine in da bo zato glavni sunek namenjen njej. Tako bi bil Kočevski rog le naša odstopnica, kjer vsaj na začetku ofenzive še ne bi imeli opravka z močnejšimi italijanskimi enotami. Celoten razplet pa je bil drugačen, saj smo ob našem umiku v Kočevski rog spoznali, da je ta že poln italijanske vojske. Vanj so prišle v glavnem tiste italijanske enote, o katerih so nekateri avtoritativno menili, da so odšle na Hrvaško. Italijanski namen, da nas zgrabijo v Kočevski rog, je bil dosežen. Močan sunek Italijanov

COMANDO XI CORPO D'ARMATA
2^a UFFICIO INFORMAZIONI
CICLO OPERATIVO SLOVENIA ITALIANA
(SITUAZIONE POTENZIALE DEL 31 AGOSTO 1942-43)

Italijanska skica napada na Kočevski Rog, avgusta 1942.

od Žužemberka prek Dvora proti Staremu Logu in Kočevju naj bi popolnoma zaprl Kočevski rog s suhokrajinske strani.

Pred umikom v Kočevski rog so se tisti dan zvrstili dogodki približno takole: po preboju Italijanov pri Dvoru v smeri Starega trga smo se Stjenka, Vasja in jaz vračali proti Smuki, kjer nas je že čakalo naročilo, naj se takoj priključimo Glavnemu štabu in enotam, ki so ga spremljale. Ko smo prišli tja, so nam sporočili, da bomo med ofenzivo z njimi.

Dodeljeni smo bili koloni, ki se je umikala v Kočevski rog in proti njegovemu osrčju. Krenili smo še tisto popoldne. V tej koloni je bila tudi večina najožjega političnega in vojaškega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

Ko smo se vzpenjali v smeri Starega Loga proti strnjenemu delu Kočevskega roga, so me spremljali dokaj pestri občutki. Spominjam se, da sem se z vzpenjajočega se kolovoza, s katerega je bil še možen razgled v dolino, zazrl na panoramo Suhe krajine. Od tam se je slišalo streljanje. Želel sem si, da bi bila naša pot usmerjena v nasprotno smer, torej tja, od kjer je prihajalo streljanje. Domneval sem namreč, da je tam manj italijanskih enot. Pogled mi je drsel tudi po pobočju Male gore. Čeprav je bilo tudi tam slišati streljanje, sem nagonsko čutil, da tam ni veliko Italijanov, ker je bila zapora Suhe krajine osredotočena na njeno osrčje in na frontno črto Žužemberk-Dvor-Smuka-Stari Log-Kočevje. Seveda bi morali to črto prekoračiti še pred njeno zasedbo, torej še v času bojev pri Dvoru. Ko bi, po verjetno ne prehudem boju, prekoračili kočevsko železniško progo, bi gotovo prišli za hrbet glavnini italijanske vojske. Po poti na Rog pa se mi je zdelo, da stopam kot po neki lestvi v ogromen kotel, pod katerim je že pripravljena grmada, ki bo prej ali slej začela goreti. Če ne bomo hoteli v tem kotlu dočakati svojega konca, bo treba iz njega poskakati prav skozi goreč plamen. Že od pomladi sem poznal nepregledna prostranstva Roga. Po eni strani so dajala občutek globokega zaledja in varnosti, po drugi pa so bila kot nepregledna gozdna gmota, v kateri ni mogoče hitro ugotoviti, kaj vse se skriva v njej. Občutja so bila toliko bolj moreča, ker sem sodil, da bodo ves Rog kaj kmalu preplavile najmanj tako močne sovražne sile, kot so Travno in Veliko goro. Ob takšni plimi premočne sovražne vojske zato nepreglednost ni vedno prednost za tistega, ki je v defenzivi, ampak večkrat narobe. Na Notranjskem smo to tudi doživeli. Na to plimo v Rogu ni bilo treba čakati, saj smo se vanjo umikali. Kljub vsemu pa sem predvideval, da se bo ta ofenziva končala tako, kot tista na Travni in Veliki gori. Prepričan sem bil, da bo večina partizanov, s katerimi smo se umikali v Rog, srečno preživela ofenzivo, čeprav ne bo manjkalo vznemirljivih in napetih trenutkov, pa tudi žrtev ne. Ni šlo za vraževernost, ampak za značilno prepričanje večine partizanov tistih dni, da se na koncu še tako težak položaj razplete vsaj delno ugodno za nas. V takih trenutkih je moral biti partizan vrhunski subjekt boja. To se ni kazalo v nene-

hnem ali skorajda pravljicnem junaštvu, ampak v hotenju in praktičnih naporih zasnovati in izpeljati vse, kar je človeškemu bitju mogoče.

Za lastno notranjo moč ni bila potrebna samo idejnopolitična zavest v najširšem pomenu besede. S tako zavestjo, seveda različne vsebine, so bolj ali manj vedno prežeti ljudje, ki se borijo za uredničenje svojih idej in praktičnih ciljev. V našem primeru je šlo za živ spoj partizanske zavesti oziroma ciljev našega boja z vsakodnevno prakso, ker si drugače ni bilo mogoče zamisliti, še manj pa začeti tako velikega in neenakega osvobodilnega boja. Šlo je za to, da nenehno spajamo vse fizične in umske sposobnosti vseh in vsakega posebej in na ta način, zlasti v odločilnih trenutkih, ustvarimo premoč, ki omogoči, da se doseže največ, kar je možno. Tako se je oblikovala vojska, v kateri niso vladala le klasična vojaška pravila, temveč tudi čisto nova, včasih celo nasprotujoča splošno uveljavljenim. Oboja pa so se povezovala, dopolnjevala in zlivala v celoto. Na naše bojne učinke ni mislil samo tisti, ki je poveljeval, ampak tudi borci sami. Disciplina je izključevala anarhijo pri poveljevanju in odgovornostih, hkrati pa je bila udejanjena tako, da je vzpodbujala lastno pobudo borcev in prevzemanje odgovornosti, če so tako zahtevale okoliščine. Ta duh je preveval takratne partizanske enote in čeprav ne moremo nekritično mimo posameznih pojavov odstopanja, je prevladoval med partizani. *Ne smemo pozabiti, da so bili še leta 1942 v partizanih večinoma samo prostovoljci.* Samo tako je mogoče razumeti, da ogromne italijanske vojske, ki je šla v tej ofenzivi nad nas, nismo vrednotili samo po njeni številčni moči, oborožitvi in možnih bojnih učinkih, ampak tudi po tem, kje ji lahko spodleti, kje so njene šibke točke in kje ter v kakšnem obsegu nas njeni udarci ne morejo odločilno prizadeti. Z drugimi besedami, šlo je za neizgovorjeno možnost, da smo partizani lahko premagani samo v primeru, če bi bili uničeni do zadnjega moža. Ker pa to ni bilo možno, naše morebitne še tako velike izgube v nobenem primeru ne bi pomenile splošnega poraza, zlasti še, ker smo uveljavljali temeljni vidik našega vojskovanja in politične okoliščine, v katerih se je partizansko bojevanje začelo in hitro stopnjevalo.

Toliko o tem, zakaj me je ob umikanju v Kočevski rog spremljal občutek, da se ofenziva na Rogu ne more končati z našim popolnim porazom. Seveda pa to razmišljanje ne zmanjšuje ugotovitev o načinu našega operativnega odziva na ofenzivo, do katerih smo pri-

šli na Notranjskem in za katere smo se zavzemali v svojih poročilih Glavnemu štabu. Naše takratne ugotovitve so se v Kočevskem rogu v celoti potrjevale.

Do nedavnega sem mislil, da je težaven razplet ofenzive razkril določeno vrzel v naši Varnostno obveščevalni službi (VOS). Nisem si mogel razložiti, zakaj bi ta služba zatajila, saj je bila v tistem času zelo dobro organizirana. Zlasti v okupirani Ljubljani je vrhunsko delovala, kar ji je omogočilo, da je zajela vse najvažnejše nasprotnikove ustanove in prodrla celo v glavno žarišče slovenske bele garde. Mislim sem, da je italijanska ofenziva kljub dobrim uspehom VOS-a odkrila, da smo bili šibki na področju izrazito vojaške obveščevalne službe. Znano je, da je ta v celoti uspešna šele takrat, ko prodre v sovražnikovo glavno poveljstvo ali vsaj v njegovo bližino, tako da podrobnosti o obsežnejših in najpomembnejših načrtih vojaških operacij ne morejo ostati popolna skrivnost. V tistem času smo sicer iz večine italijanskih vojaških postojank dobivali veliko rednih in dobrih obvestil. Toda to še ni zadostovalo, da bi pred začetkom ali pa v prvi stopnji ofenzive poznali celovit načrt italijanske vojnooperativne zasnove velike ofenzive v Ljubljanski pokrajini. Toda Bojan Polak-Stjenka mi je povedal, da je VOS v Ljubljani poznala operativno zamisel italijanske ofenzive in da je poslala te podatke na osvobojeno ozemlje. Če bi te podatke pravočasno poznal Glavni štab, bi se nanjo ustrezno pripravil. Brez dvoma bi tako lahko pravočasno izdelal načrt take naše obrambne dejavnosti, da bi Italijani udarjali v prazno. Toda nekje na poti do Glavnega štaba so ti podatki obtičali. Da je VOS dejansko poslala poročilo o temeljni zamisli italijanskega poveljstva o ofenzivi, njeni razsežnosti in vojaško političnih ciljih, mi je v ustni izjavi 12. julija 1979 potrdil tudi Ivo Svetina, ki je v tistih mesecih 1942. leta v Ljubljani delal v vodstvu Varnostno obveščevalne službe. Dejal je, da je VOS dobila podatke od našega zaupnika, ki je imel izjemno priložnost za stike z načelnikom štaba 11. armadnega zbora italijanske vojske polkovnikom Annibalom Gallom. Ta štab je na temelju odločitev Vrhovnega poveljstva italijanske vojske ofenzivo zasnoval in vodil. Naš zaupnik je zaradi pogostih stikov z Gallom in svoje intelektualne ravni lahko strnil podatke, ki jih je dobil iz prve roke, v celovit prikaz operativnih italijanskih namer.

Umikanje v Kočevski rog se je nadaljevalo do večera, ko smo prišli do mesta, odkoder je bilo po prvotni zamisli možno razmero-

Sardinski grenadirji so konec avgusta 1942 zaplenili v bunkerju pri Pugledu na Kočevskem med drugim tudi zastavo, namenjeno 1. slovenskemu proletarskemu bataljonu Toneta Tomšiča.

ma hitro in brez posebnih zapletov usmerjati premike po prostranstvih Kočevskega roga in se izogniti neposrednim italijanskim ofenzivnim udarcem. Toda ta zamisel se je pokazala za neustrezno ob spoznanju, da se nismo umikali v varno nezasedeno roško ozemlje. Številne italijanske vojaške sile so Rog pred našim prihodom že skoraj v celoti zasedle. Kot se je kasneje pokazalo, so imeli Italijani na voljo odlične vodiče, nekdanje Kočevarje, ki so Rog poznali kot svoj žep. V Glavnem štabu so se odločili, da Rog takoj zapustimo in se iz njega za vsako ceno prebijemo. Znani poskus preboja je bil še isto noč. Preboj se ni posrečil. Naše vojaško in politično vodstvo je zato roško ofenzivo v celoti doživelo v Kočevskem rogu. Pri tem se je soočilo z vrsto tveganih in dramatičnih okoliščin.

Sklep o preboju je bil povezan z manjšo preureditvijo kolone, ki se je v začetku premikala v Rog. Z nami je bil tudi pratež in ni bilo verjeti, da bi lahko skupaj z njim prišli iz obroča. Spominjam se, da so material, ki so ga prenašali konji, poskrili, živali pa odpeljali v bolj odročne predele, tako da so bili v koloni samo partizani, ki so imeli nujno bojno in osebno opremo.

Proti večeru je bilo vse nared. Prevladovalo je ozračje o neobhodnosti preboja. Priprave so potekale hitro in brez nepotrebnega govorjenja, vendar v napetem ozračju, ki je bilo posledica različnih pričakovanj glede razpleta preboja. Eni so bili prepričani, da bomo prebili obroč, seveda z močnim ognjem, drugi pa niso ničesar napovedovali. Bili so tudi taki, ki v preboj niso preveč verjeli in so bili prepričani, da bo treba vso ofenzivo prestatiti na Rogu. Med njimi sem bil tudi jaz. Osebno v preboj nisem verjel, ker je bil skoraj celoten Rog globinsko že zaseden, gozdne ceste pa so bile posebej varovane s številnimi oddelki italijanske vojske. Take izkušnje smo imeli že na Notranjskem. Naš preboj pa je bil možen samo ponoči po gozdni cesti.

Ko se je znočilo, smo se premaknili po gozdni cesti proti Faberjevemu križu. Nameravali smo se prebiti v smeri Smuka-Dvor in tam doseči Krko in njen levi breg. Predvidevali smo, da bo naša prva večja ovira prav Faberjev križ. Če bi bila zadovoljivo premagana, bi po mnenju »pesimistov« takoj naleteli na nove zasede. Posamezniki so še vedno upali, da se Italijani ponoči bolj skoncentrirajo, ker se počutijo varnejši. Zaradi ogromnega števila italijanskih vojakov in sistematično zasedenih položajev je bilo tako predvidevanje seveda nestvarno. Izkušnje iz Notranjske so to potrdile. Da bi ugotovili, kakšno je stanje v smeri našega preboja, je bila poslana posebna predhodnica daleč pred glavno kolono z izrecnim naročilom, naj ugotovi ali je križišče pri Faberjevem križu v rokah Italijanov ali ne, in ali je tam globinska zaseda. Čakali smo razmeroma dolgo, da se je patrolja vrnila in na naše ugodno presenečenje sporočila, da tam Italijanov ni. Čeprav so se nekateri spraševali, kako je mogoče, da patrolja ni naletela na Italijane, je bil dan ukaz za pohod. Stjenka je resno podvomil, da so fantje v resnici prišli do križišča. Večina pa je menila, da bo držalo, kar so sporočili in da je zato treba čim hitreje naprej. Slišati je bilo tudi mnenje, da Italijani morda na patroljo niso odprli ognja zato, da bi nas zavedli in zvalili v past večje število partizanov. To mnenje je bilo izraženo mimogrede in ne kot dilema, o kateri je treba pred končnim poveljem še razpravljati. To je bilo nemudoma dano, saj je prevladala ocena, da je patrolja dobro opravila svojo nalogo in da je pot prosta.

Premikali smo se precej hitro in v kar največji tišini. Koliko časa smo hodili, predno smo pri Faberjevem križu padli v globinsko zasedo, se ne spominjam več, vem le kakšna je bila naša pot. Zadnje

minute pred tem sem imel občutek, da se cesta spušča v prav lahнем padcu, zato je bil tudi korak hitrejši in lažji. Kmalu je rahel padec ceste v nekem zavoju prešel v ravnino in kolona je nadaljevala pohod. Nisem se še dobro vživel v to, da tla pod nogami ne vzpodbujajo več k lažjemu in hitrejšemu koraku, ker se je cesta začela ponovno rahlo vzpenjati, ko sem nenadoma zaslišal strel, ki je povzročil nekakšno plavkasto-zeleno svetlobo. Prepričan sem, da to ni bila svetlobna raketa, sicer bi morala biti svetloba intenzivnejša in daljša. Kakor koli že, temu strelu je sledil oglušujoč ogenj iz domala vseh vrst pehotnega orožja. Italijani niso streljali samo na čelo naše kolone, kjer sem bil, ampak globoko vzdolž nje, tako da je bilo takoj jasno, da smo padli v globinsko zasedo. Italijani so streljali kot obsedeni. V prvem hipu smo se vrgli na tla in še sedaj slišim v ušesih glas Borisa Kidriča, ki je zelo glasno večkrat ponovil, naj streljamo nazaj. Komandant Stjenka, ki je bil v bližini, je s puškomitraljezom takoj začel streljati v smeri italijanskega ognja, enako pa so storili tudi drugi borci v naši koloni, posebno tisti iz Tomšičevega udarnega bataljona, ki so spremljali Glavni štab, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Centralni komite Komunistične partije Slovenije. Samo tako si je mogoče razložiti, da kljub silovitemu italijanskemu ognju nismo imeli posebnih žrtev. Italijani so bili prav gotovo presenečeni, ker smo ogenj silovito vrnili. Razumljivo, da nismo mogli misliti na nadaljevanje poti, ker je bilo očitno, da je ves prostor pred nami, posebno pa še ob cesti, zaseden in hermetično zaprt in da smo trčili na obrobje te zapore. Postalo je jasno, da smo prišli v tisti del Roga, ki so ga Italijani že zasedli. Streljanje Italijanov se je razširilo po širokem kompleksu globoko pred nami. Uvideli smo, da bi, četudi bi se uspeli prebiti nekaj sto metrov naprej, zašli v še hujši ognjeni metež. Začeli smo se umikati, in sicer tako, da smo delno iskali kritje ob robu ceste, ob katerem je bil plitek jarek. Ta umik je bil relativno počasen, vsaj za tisti del kolone, v katerem sem bil.

Ko smo prišli iz italijanskega ognja in se na cesti ponovno razvrstili v kolono, smo se vračali tja, odkoder smo prišli. Kmalu smo ugotovili, da med nami ni več Edvarda Kardelja. Spominjam se, da je Boris Kidrič ob vesti, da Kardelja ni, postal tako vznemirjen, kakršnega še nisem videl. Ta vznemirjenost sicer ni odražala obupa ali vdanosti v usodo, ampak jekleno voljo čimprej razjasniti, kaj je s Kardeljem in ga najti za vsako ceno. S kratkimi besedami, ki so kar rezale, je dejal, da moramo takoj ugotoviti, kaj je z njim, kje je

General Mario Robotti s spremstvom v Mokronogu, 15. septembra 1942.

in ga za vsako ceno najti. Glasno je tudi razmišljal o vzrokih, zakaj ga trenutno ni v koloni. Celoten Kidričev odziv se je zlival v en sam refren: »Najhujše se s Kardeljem ni moglo zgoditi, ni padel, moramo ga najti, on živi in drugače ne sme biti!«

Iz Kidričeve reakcije na dejstvo, da Kardelja ni med nami, je bilo videti, da gre za izredno pomembnega človeka za celotno narodnoosvobodilno gibanje. Takrat tisti krog partizanov in tudi precejšnji del poveljniškega kadra še ni poznal Kardeljevega dela pri oblikovanju zasnov našega narodnoosvobodilnega boja in njegovega vodenja. Njegova dejavnost je bila vpeta v ves jugoslovanski prostor. Glede na zgodnji čas našega bojevanja je bila še posebej vezana na vsa takrat uveljavljena pravila konspiracije. Na osvobojeno

ozemlje je prišel iz Ljubljane, nekoliko kasneje kot drugi iz slovenskega političnega in vojaškega vodstva. Njegov prihod je dal prizadevanjem za ureditev razmer na osvobojenem ozemlju, rasti ljudske oblasti na njem in nadaljnjemu vzponu našega boja po vsej Sloveniji odločilno vzpodbudo, saj sta skupaj s Kidričem tako rekoč z enim zamahom obvladala nekatere grobe sektaške pojave. Obratunala sta s t. i. vojvodstvom. Vojaškim in političnim vidikom NOB sta začrtala nove razsežnosti. Razumljivo je, da je v teh trenutkih Kidrič glasno razmišljal. Iz njega so privrele besede, da bi vsakega drugega lažje pogrešili, če bi se že tako moralo zgoditi, samo Kardelja ne. Zato je s prvim jutranjim svitom poslal nove ljudi, ki naj bi ugotovili, kakšna je bila Kardeljeva usoda v nočni zasedi.

Nekako do poldneva je bil Kardelj že med nami. Našla ga je patrolja, v kateri je bil tudi Kidričev spremljevalec Rastko Bradaškja. Če se prav spominjam, je Kardelj opisal doživetja od prvega strela, ko smo padli v zasedo, do snidenja s patroljo, približno takole: ob italijanskem ognju je tudi sam takoj poiskal kritje. Verjetno se je umikal globlje od roba ceste in je padel v neko grapo, iz katere se ni mogel takoj povzpeti, zato je z nami izgubil zvezo. Ko je končno iz nje prišel, ni bilo nikogar več. Po kratkem tavanju je sklenil, da počaka prvo jutranjo svitanje in se nato vrne v smeri, iz katere smo prišli, kjer bo gotovo naletel na nas. Italijani so namreč iz zasede samo streljali in ponoči niso delali nikakršnih terenskih premikov. Zato bi vsako Kardeljevo tavanje po terenu samo poslabšalo njegov položaj. Lahko bi ga zadeli strelji iz italijanskega zapornega ognja ali pa bi prišel celo med Italijane. Sklepanje je bilo logično, enostavno in edino razumno.

Že ponoči, takoj po umiku iz zasede, se je postavilo vprašanje, kako ukrepati naprej. Proti jutru je bil na predlog namestnika komandanta Glavnega štaba Jake Avšiča sprejet sklep, da se do nadaljnega utrdimo na kakem ugodnem položaju, čez dan sprejmemo boj z nastopajočimi italijanskimi enotami in se nato glede na stvarne razmere odločimo ali na teh položajih vztrajamo še naprej ali pa poiščemo novo možnost preboja na ugodnejše področje. Znano je, da ima Kočevski rog nešteto manjših vrhov, pa tudi globač, da njegova valovitost predstavlja nekakšno gričevje v pogorju. Zato smo si izbrali takšen stožčast grič, porasel z debelimi smrekami, med katerimi je bilo tudi precej skal in kamenja. Očitno je bilo območje, na katerem smo se zaustavili, povezano z nezasedenim zaledjem, v ka-

terega Italijani v Kočevskem rogu še niso prodrli. S tem ko smo se utrdili na omenjenem griču, smo začasno ustavili prodor Italijanov iz smeri, iz katere smo se ponoči umikali. Zjutraj pa so začeli nastopati proti nam. Sklepam, da so njihove enote potem, verjetno pod vplivom nočnega dogodka, na tem odseku obstale zaradi preureditve pred splošnim napadom. Morda so nas tudi precenjevali in so računali, da imajo pred seboj več dobro izurjenih partizanskih enot. Grič smo zasedli z vseh strani, vsak borec se je po možnosti na pol vkopal ali pa napravil utrjen položaj iz kamenja, tako da bi nam po Avšičevih predvidevanjih Italijani ne mogli zlahka do živega. Prav gotovo so slišali naše kopanje in prekladanje kamnov. Jaka Avšič je bil v Kraljevini Jugoslaviji generalštabni polkovnik, še prej pa tudi častnik avstroogrške vojske. Med prvo svetovno vojno je pridobil veliko poveljevalnih izkušenj.

Iz partizanov, ki so bili na tem griču, smo oblikovali štiri čete, ki so zasedle svoje položaje. Ena četa je bila v rezervi. Komandirji teh čet so bili ob tej priložnosti posebej imenovani. Za komandirja prve je bil imenovan Stjenka, za komandirja druge Vasja, komandirja tretje čete pa se ne spominjam. Za komandirja rezervne čete sem bil imenovan jaz. Razdalje med posameznimi položaji in med rezervo so bile sorazmerno majhne. Rezervna četa je bila neposredno pri Glavnem štabu, ki bi jo po potrebi poslal tja, kjer bi naša obramba začela popuščati. Dejansko je bil ves grič en sam položaj.

Teh okoliščin ne bi podrobno opisoval, saj jih je bilo, takšnih ali drugačnih, veliko v mojem partizanjenju, če se tega dne ne bi pripeetil, vsaj zame, dramatičen dogodek, ki se mi je globoko vtisnil v spomin. Boris Kidrič je namreč sklenil, da vsem tamkajšnjim partizanom pove, da je med njimi skoraj celotno politično in vojaško vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Sklenil je povedati, da je izhod iz stiske, v kateri smo bili, v marsičem lahko usoden za nadaljnji potek partizanskega boja na Slovenskem in s tem za usodo slovenskega naroda po drugi svetovni vojni. Razen stalnega spremstva tega vodstva, Stjenke, Vasje in mene ter nekaterih posameznikov, nihče ni vedel, da je bilo v roški zanki jedro vodstva našega osvobodilnega boja. Sklep o tem, naj to zvedo vsi, je bil sprejet z namenom vzpodbuditi vso možno borbenost in iznajdljivost naših borcev, hkrati pa poudariti njihovo soodgovornost v tem zgodovinskem trenutku.

Naravnost presenetljivo je bilo, kako je Boris Kidrič to opravil. Šel je od čete do čete in v kratkih in jedrnatih besedah opisal položaj,

v katerem smo bili. Povedal je, da je skupaj z borci tudi politično in vojaško vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in na koncu je dobil pristanek partizanov, da bodo v odločilnem spopadu, če bo do tega prišlo, za ceno lastnega življenja omogočili ohraniti vodstveno jedro našega narodnoosvobodilnega boja. Slednje je utemeljil z besedami, ki jih sicer ne morem natanko ponoviti, se pa smiselno ne odmikajo od tega, kar mi je ostalo v spominu. Vanj so se mi globoko vtisnile ne le zaradi dramatičnih okoliščin in njihove vsebine, ampak tudi zato, ker sem kot komandir rezervne čete ves čas spremljal Kidriča in Avšiča – od čete do čete. Tako sem večkrat slišal Kidričev jedrnat in z globokim humanizmom, demokratičnostjo in vzpodbudnostjo prežet govor. Ko to pišem, imam občutek, kot da se je v meni sprožil magnetofonski trak, ker takorekoč slišim Kidričeve besede, ki so izzvene približno takole: »Življenje nam je vsem enako drago in splošno gledano je vsako življenje tudi enako dragoceno. V situaciji, v kakršni trenutno smo in je popolnoma negotova, bo prav gotovo prišlo do takega razpleta, da vsi, ki smo sedaj tukaj, verjetno ne bomo prišli živi iz nje. Glede na to, da še ne vidimo obrisov konca vojne, je za slovenski narod izredno pomembno, da ljudje, ki so partizanski boj vzpodbudili in ga vodijo, če le mogoče, to vodenje opravljajo še naprej. Če mislite tako tudi vi, potem bo nadvse koristno in zgodovinsko pomembno za ceno lastnega življenja to vodstvo zaščititi. Seveda pa to ni v tem trenutku za nikogar obvezno. Če mislite drugače ali pa če se vam zdi moja ocena našega pomena pretirana, potem gremo vsi v prvo bojno črto ne glede na funkcijo in položaj in se bomo borili drug za drugega pod enakimi pogoji do konca. Osebnost bi to najraje storil. Verjemite, to, kar sem vam povedal in predlagal, sem storil zelo težko in ni v skladu z mojimi čustvi in osebnim razpoloženjem. Toda razum veleva drugače. Sodite sedaj o tem vi brez predsodkov in prizanesljivosti.«*

* Ko sem leta 1977 obiskal Jaka Avšiča v bolnišnici, sva se pogovarjala o skupnih doživetjih med vojno, zlasti še o pohodu v Beneško Slovenijo maja 1943 in o roški ofenzivi. Ob tem je beseda nanesla tudi na dogodke, ki jih opisujem. Ko sem omenil, da sem v spominskem zapisu, ki sem ga že pred leti pripravil o tej ofenzivi, po spominu zapisal tudi Kidričeve besede tega dramatičnega dne v Kočevskem rogu, mi je dejal, da bi jih rad videl, ker se tega Kidričevega nagovora zelo dobro spominja in da bi bilo škoda, če bi padel v pozabo. Prinesel sem mu rokopis in Jaka Avšič je kar v njega zapisal naslednje: »Vse, kar je Perovšek povedal, je čista resnica, ker je tudi meni ostal v svetlem spominu ta Kidričev nastop in vseh spremljajočih. Jaka Avšič, 21. 12. 77.« – Rokopis s to Avšičevo izjavo hranim v svojem arhivu.

Nihče ni niti trznil ob teh besedah in vsi so obstali kot vkopani. Po nekaj trenutkih je bilo slišati le kratke izjave prisotnih, da se z vsem, kar je Kidrič povedal, strinjajo in da vedo, kaj je njihova dolžnost. Način, s katerim so to povedali, pa je odseval občutek zaupanja, ki jim je bilo izkazano z razkritjem vodstva. Do takrat vodstveni organi našega narodnoosvobodilnega boja glede identitete oseb, ki so jih sestavljali, še vedno niso bili znani vsakomur in ob vsaki priložnosti. Z rastjo NOB je bilo kmalu drugače. Voditelji so postali znani vsem partizanom, privrženecem NOB in celotni slovenski javnosti.

To se je zgodilo v zgodnjih dopoldanskih urah, ko smo pričakovali, da bodo Italijani vsak čas prešli v splošen napad. Ker so se začasno ustavili, smo bili prepričani, da nameravajo z veliko premočjo udariti na ta še nezasedeni košček Roga in z enim udarcem uničiti vse do zadnjega partizana. Zato so najbrž zbirali dodatne sile in nas niso napadli, čeprav je kazalo, da se bo to zgodilo vsak trenutek. Iz njihove strani smo slišali vpitje, kovanje in prekladanje kamnja. Mogoče so Italijani pričakovali ponovni poskus preboja skozi njihove položaje in so menili, da imajo pred seboj številčnejše partizanske enote kot je bilo res. Odlaganje njihovega napada smo razumeli kot predstopnjo še močnejšega udarca kakor so ga prvotno namenili območju, na katerem smo se zadrževali. Razplet dogodkov je že čez štiriindvajset ur to potrdil. Na tem območju so nas dejansko hoteli dokončno uničiti. Pripravili so vse za udarec, ki je sledil naslednjega dne. Če bi vztrajali na teh položajih še naprej, bi nas kljub hudemu odporu gotovo uničili. Nekateri so namreč še proti večeru tega dne menili, da imamo za obrambo na tem griču tako ugoden položaj, da bi se bilo mogoče na njem držati več dni. Očitno Ivan Maček-Matija ni mislil tako. Zavzemal se je za takojšnje celovito in dinamično ukrepanje. To potrjuje tudi dejstvo, da je s Stjenko izčrpno pretehtal možnosti, ki smo jih še imeli, da bi se izvili iz italijanskih klešč. Stjenka je že pred tem jasno povedal, da pomeni vztrajati in sprejeti boj na teh položajih za nedoločen čas isto, kot se že vnaprej sprijazniti s popolnim uničenjem. Strinjal se je sicer s tem, da se je treba na teh položajih upreti Italijanom, dokler jih zasedamo, poudaril pa je, da jih je treba najkasneje z nočjo zapustiti in se razdeliti na majhne skupine, ki naj se vsaka zase poskuša izogniti uničujočim udarcem. Ponovim naj, da je Matija takoj po našem prihodu z Notranjske sprejemal poročanje o tamkajšnji ofen-

Belogardistične formacije, ko nastopajo pred italijani v Morkonogu septembra 1942.

zivi z zelo natančnimi merili in brez hitre končne sodbe glede njegovega izida. S svojimi vprašanji o podrobnostih je skušal izluščiti vse poglobitve vidike strateške zasnove italijanske ofenzive in operativno dejavnost italijanske vojske in naših enot. Matija je že pred tem podobno ofenzivo doživel v Srbiji in so mu bile najbrž tudi zato bližje odločitve, ki so dajale v nastalem položaju vsaj v načelu mnogo več upanja za srečen razplet kot pa statična pozicijska borba, ki bi se ob vsesplošni obkolitvi in ogromni italijanski premoči končala za nas porazno, če ne v prvem pa v naslednjih dneh. Dejstvo je, da je bil v tistih urah glavni del bremena, kako razplesti položaj, v katerem smo bili, na Matijevih ramenih. Mirno, odločno in iznajdljivo ga je nosil vse do konca roške ofenzive. Sklep o nadaljnjem vztrajanju na naših utrjenih položajih je bil končno proti večeru umaknjen. Sprejeta je bila nova odločitev, in sicer, da se vodstveni organi s tolikšnim oboroženim spremstvom, kot je bilo to prostorsko možno, umaknejo v velik umetno zgrajen bunker v bližini. Drugi naj bi se po majhnih skupinah, tako kot na Notranjskem, poskušali izviti iz italijanskih klešč.

Bunker je bil zgrajen v neki globači neposredno ob gozdni stezi, in sicer zelo preprosto in drzno. Po dogovoru z Matijo je Jože Bri-

lej-Bolko z zanesljivimi ljudmi že pred začetkom ofenzive s smrekovimi debli dvignil dno globače. Stropna debela so pokrili z zemljo, listjem in dračjem, vhod pa so pokrili s kupom metrskih polen, ki jih je bilo po Kočevskem Rogu vse polno.

Razumljivo je, da vsi, ki so bili na griču, niso mogli v bunker. Sklep o tem, kam bo odšla skupina, v kateri je bilo najvišje vodstvo, ni bil nikomur sporočen. Rečeno je bilo samo, da se bomo s položajev umaknili, se razdelili na manjše skupine in odšli vsak v svojo smer. Nihče, razen tistih, ki so za bunker vedeli, se ni zavedal, da gre v bunker, vse do takrat, ko je stopil vanj. Ko sem kasneje z Matijo govoril o tem bunkerju, mi je na vprašanje, kaj je v njem sprožilo odločitev zanj, z nasmehom odvrnil, da ob spominu na silovito ofenzivo Nemcev v Srbiji ni imel glede obstoja našega osvobojenega ozemlja nikakršnih utvar in da je pričakoval italijansko ofenzivo velikih razsežnosti proti osvobojenemu ozemlju. Povedal je še, da je zato večkrat rajše zavil v Kočevski rog kot pa v osvobojene suhokrajinske vasi in iskal mesto, kjer bi bilo dobro zgraditi zatočišča za primer, ko bi se znašli na tem območju v popolnoma brezizhodnem položaju.

Kako pravilna je bila odločitev, da se zgradi umetno zatočišče, ne pa zanj izkoristiti naravne jame, ki jih na Rogu ne manjka, se je pokazalo šele kasneje. Italijani so namreč vse naravne jame, ki so bile zarisane v specialkah in kamor so jih pripeljali vodiči, pregledali in zasuli z bombami ter oblili z metalci ognja.

Naj se vrnem na grič, ki smo ga začeli z mrakom zapuščati. Tudi jaz nisem prvi trenutek vedel, kam bomo šli. Za ugibanje nisem imel veliko časa, saj me je na v naglici določenem zbornem mestu k sebi poklical Kidrič in dejal, da bom moral skupaj z njegovim spremljevalcem Rastkom Bradaškjo to noč izvršiti neko posebno nalogo. Prvi trenutek se mi je zdelo čudno, kaj bi moglo biti še bolj posebnega kot je bil položaj, v katerem smo bili. Ko nama je začel pripovedovati, za kaj gre, mi je postalo jasno, da se v vsaki zamotani situaciji človek lahko znajde v še bolj zapleteni. Povedal nama je, da bova morala priti v bližino nekdanje baze Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, kjer je bil manjši bunker in ugotoviti, ali je tam še kak član tega vodstva. Vse, ki bi jih tam našla, bi morala pripeljati nazaj na določeno mesto še pred jutranjim svitom. Kidrič je pri tem še posebej poudaril pomen obvarovanja življenj teh ljudi. Ob začetku našega pohoda namreč nekateri člani IOOF niso bili dose-

gljivi, ker so bili še na terenu. Zato je predvideval, da so se ob prvem sunku ofenzive zatekli v omenjeni bunker. Ko naju je Kidrič seznanil z nalogo, je prišel še Matija in nama pokazal mesto, kamor naj pripeljeva vse, ki jih bova dobila v bunkerju. Če pa jih iz kakršnega koli vzroka ne bo tam, naj se vrneva sama.

Kidričev spremljevalec Rastko je teren, po katerem bi morala iti, temeljito poznal. Še danes mi ni jasno, kako se je lahko tako odlično znašel na tem področju in to celo ponoči. Obvladal ga je tako, kot da bi med temi gozdovi odrastel, torej kot pravi Kočevar. Res je bil pri Glavnem štabu oziroma IOOF, ki sta se na tem območju Roga zadrževala skoraj ves čas obstoja osvobojenega ozemlja in je tako imel priložnost podrobno spoznati njegovo bližnjo in daljno okolico. Kljub temu pa je morala biti osnova za tako suvereno obvladanje terena v njem samem, v njegovi sposobnosti opazovanja, orientacije, pomnjenja in drugih koristnih lastnosti.

Do cilja je bilo možno priti le prek italijanskih položajev. Pot, ki sva jo z Rastkom ponoči napravila, je bila težavna, polna napetosti in želje izvršiti naročilo. Ponoči, mislim, da je bilo takoj s temo, sva z Rastkom odšla, in sicer v smer, iz katere je bilo slišati streljanje iz domala vseh vrst pehotnega orožja. Tega dela Roga nisem poznal, zato je bil najin končni uspeh v celoti odvisen od že prej omenjenega Rastkovega poznavanja terena in seveda od najine hladnokrvnosti. Kajti brez tega bi bilo še tako popolno poznavanje terena za izvršitev naloge vprašljivo. Kmalu sva prišla pred italijanske položaje, s katerih se je neprestano zlival gost zaporni ogenj. Mitralješka gnezda so bila zelo na gosto posejana in z njih so Italijani metali tudi ročne bombe. Pred temi položaji sva se zadrževala le toliko, da sva dodobra ocenila razdaljo med mitralješkimi gnezdi. Takoj nato sva se začela plaziti, išoč najprimernejša kritja. Ko so v začetku okoli naju svinčenke zadevale ob veje, zemljo ali kamenje, sem ves čas pričakoval, da bo enega ali oba vsak čas pokosil rafal ali zadela ročna bomba. Kaj drugega skoraj ni bilo pričakovati. Ker se to ni zgodilo, naju je prevzel vročičen občutek gotovosti, da te krogla ali košček bombe ne moreta zadeti. Dobil sem občutek, kot da se plaziva skozi deževni naliv, pa na naju kljub temu ne pade niti ena kaplja. Misli so samodejno izključile vse druge možnosti, prevladala je popolna mirnost. Osredotočile so se samo na razdaljo med glavno in zemljo, samo na nekaj metrov pred seboj, na eno ali drugo skalo, deblo ali plitvo vdolbino, kar sva bila sposobna ugotoviti in

izkoristiti na razdalji nekaj metrov. Le na šum, ki sva ga povzročala pri premikanju ni bilo treba posebno paziti, saj je bilo streljanje in eksplozije bomb tako glasno, da nama je služilo kot zanesljiva zvočna kulisa, omogočalo pa je tudi točno ugotavljanje italijanskih položajev. Ostalo ni le pri tem. Tudi rakete za osvetljevanje terena, ki so jih Italijani pogosto izstreljevali in ki so naju v začetku najbolj motile, sva začela izkoriščati sebi v prid. Prihuljena k tlom sva le za hip, s koncem očesa, pogledala naprej. Skozi ognjeni obroč, v katerem je bil svinec neprestano nad glavo in ob nama, sva začudo prišla živa in cela. Za obročem so bili še vedno italijanski položaji, s katerih so prav tako streljali, toda smer streljanja ni bila več obrnjena proti nama, ker bi s tem Italijani streljali svojim v hrbet. Zato je bilo možno hoditi in se hitreje približevati cilju. Ta del poti sva morala biti previdna zaradi morebitne pritajene zasede ali mirujočega italijanskega položaja. Hodila sva tiho in previdno.

Končno sva prišla do cilja. Rastko je poiskal vhod v bunker in že med odstranjevanjem vsega, kar je skrivalo vhod, šepetal: »Rastko je tu! Rastko je tu!« To je bilo potrebno zato, da bi tiste, ki bi bili morebiti v bunkerju, pravočasno opozoril, da ob vhodu niso Italijani. Tako bi preprečil ne samo njihov strah, temveč predvsem, da kdo na naju ne bi vrgel bombe ali streljal. Ko je bil vhod odprt, se Rastkovemu pozivu ni nihče odzval. Zlezel je v bunker in ugotovil, da je prazen. Ko mi je to povedal, sem mu šepnil, naj se vanj vrne in vzame iz njega kak predmet, ki ga poznajo tisti, ki so naju poslali. Vprašal me je, čemu naj to stori. Odgovoril sem mu, da je to nujno zato, da dokaževa, da sva prišla v bunker, ljudi, ki naj bi bili v njem pa nisva našla. Rastko se je vrnil v notranjost in zadelal vhod, da ne bi bilo videti baterijske svetlobe, ko je iskal dokaz. Rastko Bradaškja mi je v pisni izjavi 19. oktobra 1979 potrdil, da je to bila »zvezda z vrha droga za zastavo Tomšičevega bataljona, poslana iz Ljubljane in bataljonu še ni bila vročena«.*

Vračala sva se po skoraj isti poti in ob enakih težavah ter spremljajočo srečo. Na izhodišče sva se vrnila proti jutru. Sklenila sva, da počakava prvi jutranji svit in potem odideva na mesto, ki ga je določil Matija. Bilo je blizu. Ko se je popolnoma zdanilo, sva se napotila na predvideno mesto in ugotovila, da tam še ni nikogar. Iz ust mi je ušla huda psovka. Sklenila sva, da bova počakala, dokler kdo

* Izjavo hranim v svojem arhivu.

ne bo prišel. Če pa bi do dogovorjenega mesta prodirali Italijani, bi se pravočasno umaknila. Rastko je predlagal, da greva v neko naravno votlino v primeru, če na javko ne bo nikogar in če tudi kasneje sama ne bova našla skupine. Votlina ni bila daleč in v njej je imel Glavni štab shranjenega nekaj arhiva in hrane. Vhod je bil skrit in menil je, da bi bilo najbolje, če bi tam preživela končni italijanski prodor na ta, od Italijanov še ne zasedeni del Roga. S tem sem se strinjal, saj sem menil, da v tej votlini ne bi shranili ničesar, če ne bi menili, da je v glavnem dovolj skrita in neznana. Rastko ni vedel za zatočišče, ki ga je za vodstvene organe zasnoval Matija.

Nisva čakala dolgo, ko je nedaleč od naju zašumelo. Skozi veje grmovja sva zagledala premikajočo se temno senco. Že v naslednjem trenutku je pred nama stal Matija, ki je imel oblečen nekakšen dežni plašč črne barve. Takoj naju je vprašal, kje imava ljudi, po katere sva šla in ali sva sploh šla tja, kamor nama je bilo naročeno. Povedala sva mu, da sva tam bila, da je bil bunker prazen in da ostaja odprto vprašanje, kam so odšli tisti, ki naj bi bili v njem. Očitno z najinim odgovorom ni bil zadovoljen, kajti nekaj časa je molčal in videti je bilo, da tehta neko misel, za katero se še ni povsem odločil, ali naj jo pove ali ne. Končno pa so, tako kot je bil navajen, besede kar »padle« iz njega. Dejal je namreč, da skoraj ne verjame, da sva bila tam, saj je tudi sam slišal italijanski zaporni ogenj iz smeri, v katero sva se z Rastkom napotila. V podkrepitev te domneve je dodal, da bi v omenjenem bunkerju gotovo koga le našla, ker je težko verjeti, da ga ne bi kdo od pogrešanih v tistih kritičnih trenutkih izkoristil za svoje zavetišče. Izraz Matijevega obraza je pri tem odkrival, da nama niti ne bi zameril, če se kljub resnim poskusom ne bi uspela prebiti do cilja, če bi to brez ovinkov povedala. Ko sem mu hotel odgovoriti, da imava s seboj dokaz, ki potrjuje, da sva izvršila povelje, me je Rastko prehitel in mu pokazal zvezdo, ki jo je vzel v bunkerju. Resnica je bila prepričljivo potrjena, Matija je vzel zvezdo in še dodal, da sva ravnala pravilno, ko sva pomislila na to, da bo najino poslanstvo treba dokazati. Vprašal naju je še, kaj bi ukrenila, če naju nihče ne bi pričakal na dogovorjenem mestu. Razložila sva najino namero, nakar nama je dejal, da je prišel na dogovorjeno mesto poleg tega, da bi pričakal tovariše, po katere sva šla, tudi zato, da bi preprečil najin odhod v omenjeno jamo, ker se mu ne zdi dovolj varna. Vedel je namreč, da jo Rastko pozna in je zato pričakoval tako najino odločitev, če bi zaradi

kakršnih koli vzrokov izgubila zvezo z Glavnim štabom. Kasneje se je pokazalo, kako prav je imel Matija. Ta naravna jama je bila na italijanskih specialkah označena. Ko so Italijani prodrli na območje, kjer smo se zadrževali, so prišli tudi do nje, in jo zasuli z bombami in metalcem plamena. Matija naju je rešil pred temi plameni. Prav v luči tega dogodka in sploh vsega, kar smo tiste dni doživljali v Kočevskem rogu, sem Matijo videl v podobi, ki se je med ofenzivo tolikokrat obnovila. Bil je mož dejanj. V izjemnih okoliščinah je našel dognane, pravočasne in zato uresničljive rešitve.

Ko sva z Rastkom Matiji povedala vse o najini poti, smo se odpravili proti bunkerju, v katerega se je zatekel Glavni štab z ustreznim številom dobro oboroženih partizanov. Če se prav spomnim, ta bunker ni bil daleč od kraja, kjer smo se sešli z Matijo. Bil je ob gozdni stezi. Steza se je rahlo vzpenjala in na robu neke plitkejše globeli, kakršnih je bil Rog poln, smo se ustavili. Matija je dejal: »Tukaj smo.« Videl nisem nič drugega kot kake pol klaftre metrskih drv malo nižje od steze, sicer pa suho listje in razmetano dračje v globeli, tako kot je bilo vsepovsod drugje, torej tudi po kotanjah. Razlika je bila le v tem, da je bila globel popolnoma pregledna, da nihče, ki je šel mimo nje, ni čutil potrebe, da bi v njej karkoli iskal, ker je bilo vse kot na dlani, vendar le toliko odročno, da mimoidočega ni vabila ne k počitku, ne kako drugače. Bila je na takem mestu, da te ni mikalo stopiti vanjo. Torej nepomemben teren za tistega, ki koga išče. To pa je bila tudi njena glavna odlika. Če bi namreč kdorkoli v to globel zašel, bi že ob prvih korakih spoznal, da z njenim dnom nekaj ni v redu. Vhod je bil skrit pod kupom metrskih polen. Tisti, ki bi stopil na »streho« tega skrivališča, bi po odmevu stopinj pod seboj čutil prazen prostor in tudi koraka najbrž ne bi imel trdnega. V primeru, da bi Italijani zaradi kakršnih koli okoliščin le zašli na to »streho«, bi gotovo postali pozorni zaradi nestabilne zibajoče se hoje. V tem primeru bi bila možna samo dva razpleta: ali počakati v bunkerju, da nas skoraj gotovo odkrijejo in zasujejo z bombami in metalci ognja, ali pa sovražnika prehiteti in, še predno bi se Italijani zavedli, za kaj gre, iz njega izvršiti izpad. Izkoristili bi presenečenje Italijanov in vsaj del naših ljudi bi se rešil. Zato smo vsi računali na drugo možnost.

Ko smo prišli do vhoda v bunker, je nekdo odstranil nekaj polen, da smo lahko prišli v njegovo notranjost. Pri vhodu je bilo nekaj partizanov s puškomitraljezi, ki so imeli stalen pregled na dostop k

bunkerju, in sicer skozi reže med drvmi. Ti so bili tudi odgovorni za to, da so po našem prihodu odstranili sleherno sled naših stopinj od steze do vhoda.

V bunkerju nas je zajela tema, ki pa smo se je kmalu privadili. Pritipal sem se nekako do mesta, kjer sta bila Kardelj in Kidrič in jima, tako kot prej Matiji, povedal vse o najini poti z Rastkom. Ni bilo treba dokazovati, da sva nalogo izvršila, saj je bil zraven tudi Matija. Nato sem ostal tam. Slab meter od njiju sem si poiskal prostor, kjer je bilo mogoče sedeti ali za silo ležati. Ker sem prečul že dve noči zapored, sem takoj zaspal. Spal sem dve ali tri ure, ko so me zbudile močne detonacije. Italijani so s topovi začeli obstreljevati območje, na katerem smo se zadrževali prejšnji dan in znotraj katerega je bilo tudi naše zatočišče. Slišalo se je žvižganje granat. Te niso bile nevarne. Nekoliko drugačni občutki pa so bili, kadar ni bilo slišati njihovega značilnega žvižganja, ampak samo detonacije bližu nas. Možno je namreč bilo, da bi nas kakšna le zadela. Detonacijam je kmalu sledilo brnenje letal. Po brnenju motorjev sodeč so bila to težja letala in po detonacijah smo vedeli, da odmetavajo bombe.

V bunkerju smo bili prepričani, da bo bombardiranju sledil množičen nastop pehote italijanske vojske. Ukazano je bilo, da mora biti v bunkerju po bombardiranju najstrožja tišina, da ne sme biti nikakršnega premikanja, kajenja cigaret ipd. Poudarjeno je tudi bilo, da bo treba tako ravnati več dni.

Ko je prenehalo obstreljevanje s težkim orožjem in brnenje letal, smo res kmalu zaslišali streljanje pušk, mitraljezov in eksplozije ročnih bomb. Ta ogenj je oznanjal vsesplošen nastop italijanske vojske. Streljali so prav gotovo delno na slepo, delno pa tudi tja, kjer so sodili, da so se pritajili partizani.

O urah in dnevih, ki smo jih prebili v bunkerju, bi lahko napisal tudi več, čeprav je bila ura podobna uri, te pa so se zlivale v mračne dneve in temne noči. To je bil čas za veliko vezanih in nevezanih misli vsakega posameznika. Slednje bi lahko služilo za dolgo pripoved o vsem, kar je v teh dneh vsak od nas doživljal: o dogodkih zadnjih dni, o našem dosedanem osvobodilnem boju, o razpletu te velike ofenzive, o obsegu našega bojevanja po njej, o tem kako sprejemajo ljudje po mestih in vaseh trenutke relativne stiske partizanskega gibanja, kako se bo razbohotila oborožena bela garda in spet nazaj k trenutno najvažnejšemu vprašanju: ali bomo prišli brez

zapletov iz tega bunkerja. Zapisal bom le tisto, kar mi danes brez posebnega truda prihaja v spomin.

Najbolj živo se spominjam trenutka, ko so Italijani prvič prišli mimo našega bunkerja. Samo nekaj partizanov pri vhodu v bunker je vedelo, da so Italijani le nekaj metrov od nas. Italijanska kolona je začuda stopala po stezi mimo bunkerja v popolni tišini, brez streljanja in posebnega hrupa. Zato večina v bunkerju ni vedela, kaj se dogaja zunaj, saj je bil ta trenutek podoben vsem drugim. Vendar se je takrat dogodilo nekaj posebnega. Matija, ki je bil večinoma pri vhodu v bunker, kjer je skozi reže opazoval stezo, je nenadoma z gibom roke k sebi poklical še dva puškomitraljezca. Ko so ga hoteli nekateri vprašati čemu, je samo s prstom ukazal tišino, z drugo roko pa zamahnil, kot da ni nič. Znak za tišino je pomenil, naj se strogo držimo dogovorjenega reda, zamah z roko pa nepomembnost poziva obema mitraljezcema. Kasneje nam je povedal, da je zagledal Italijane. Pri izhodu je hotel imeti čim več avtomatičnega orožja, če bi se Italijani ustavili in stopili na našo streho. V tem primeru bi gotovo prišlo do izpada iz bunkerja, ki bi mu utiral pot ogenj naših mitraljezcev in bombašev. Časa za to, da bi vsak od nas v skladu z dogovorom naredil svoje, bi bilo kljub kratkim sekundam dovolj, saj smo bili vsi oblečeni in v popolni bojni opremi. Če bi Matija povedal, da so Italijani v naši neposredni bližini in da zato kliče mitraljezca, bi to gotovo povzročilo vsaj rahel premik vsakega od nas, če že ne zaradi drugega, pa zato, da bi vzel v roko orožje, mogoče kaj zašepetal svojemu sosedu ipd. Ker nas je bilo v bunkerju veliko, bi ta neznamen šum posameznikov v skupnem seštevku lahko le pritegnil pozornost Italijanov. Kasneje smo se po tej izkušnji še strožje držali načela: nič ne sprašuj, izvrši samo tisto, kar je ukazano!

Razumljivo, da sta bili v razmerah, v kakršnih smo bili, naši spremljevalki lakota in žeja. Ker so se dogodki v zadnjih dneh pred ofenzivo vrstili tako, da je razen redkih, to je nas, ki smo prišli z Notranjske in Matije, malokdo pričakoval, da bomo ofenzivo preživljali v takih okoliščinah, skoraj nihče ni imel s seboj ne hrane ne vode. Patrulja, ki je iz bunkerja odšla kmalu po našem prihodu vanj, je od nekod prinesla nekaj olja in žitne kave, od česar je vsak dobil po eno ali dve žlici. To je bilo vse. Nato najmanj pet do šest dni nihče od nas ni ničesar zaužil. Iz lišajev in mahu smo stiskali kaplje vode. Vsekakor je bilo žejo najtežje premagovati. Verjetno je imel kdo s seboj v čutari kaj vode, ki jo je po požirkih delil z drugimi, saj si sa-

22. julija 1942 so Italijani ustrelili 4 domačine iz Zavrha nad Cerknico. Pred ustrelitvijo so si morali sami izkopati grob.

mo na ta način razlagam, da smo vsaj navidez kljubovali žeji. Lakote z žejo ni bilo mogoče primerjati. Prva dva dni sem lakoto občutil, kasneje pa za želodec sploh nisem vedel. Rasla pa je zaspanost. Ko sem kasneje mislil na te dni, se je v meni utrdilo prepričanje, da bi najbrž nadaljnje gladovanje sploh ne bilo mučno: Če pa bi trajalo v nedogled, bi se zazibal v sen.

Čeprav je stroga tišina veljala za zakon, smo po nekaj dneh, zlasti po italijanskem »mimohodu«, pogosteje šepetaje izmenjavali mnenja med seboj. Tega se podrobneje spomnim zato, ker sta Kidrič in Kardelj vsak dan obširneje razpravljala o položaju, nastalem z ofenzivo. Razpravljala sta o obsegu in oblikah partizanskega vojskovanja v okoliščinah, ki sta jih pričakovala po ofenzivi. Ob tem sta v najširših obrisih predvidevala tudi končni razplet vojne na slovenskih tleh glede na to, da je prišlo do oboroženega sodelovanja z okupatorjem. Čeprav sta govorila zelo tiho, sem ju slišal, saj sem bil čisto blizu njiju. Če izluščim vprašanje, ki sta mu namenila največ pozornosti, je bil to pojav oborožene kolaboracije. Pogovor o njej se je končal s sklepom, da bo treba po ofenzivi politično in vojaško z najmanj tako odločnostjo udariti po njej, kot po italijanskem okupatorju. V nobenem primeru pa ne smemo dovoliti, da bi ta spopad nosil obeležje državljsanske vojne, temveč ga bo treba omejiti na to, kar

dejansko je, to je na spopad z okupatorjem in njegovimi sodelavci. Takoj sem razbral, da poleg škode, ki jo je za nadaljnjo usodo Slovenije prinesla kolaboracija, vidita veliko nevarnost tudi v primeru premalo odločnega in uspešnega obračuna z okupatorjem, saj bi tako Italijani dosegli svoj namen, to je razbremenitev svoje vojske v operacijah proti partizanom. Ko bi se partizani in bela garda predvsem sami spopadali med seboj v tolikšnem obsegu, da bi partizani za spopad z italijansko vojaško silo ne imeli več dovolj moči, bi Italijani dosegli relativni mir na območjih, na katerih so bili vojaško in politično najbolj občutljivi. Širši vidik političnih posledic takega razvoja opuščam, ker si jih lahko predstavljamo. Z drugimi besedami, v njihovih pogovorih je bilo jasno razvidno, da se beli gardi tako vojaško kot politično ne sme dovoliti vzpona do ravni, kakršno so predvidevali nasprotniki partizanov, to je razplamtelo državljansko vojno in v glavnem opustitev boja slovenske partizanske vojske z okupatorjem oziroma njegovo skrčenje samo na obrambno raven. Poleg vojaških ukrepov je bila v njihovih pogovorih poudarjena tudi politična nuja onemogočiti lažna politična gesla, s katerimi je bela garda opravičevala sodelovanje z Italijani. Ta pa so bila, kot je znano, izražena v trditvah, da se bela garda bori za boga, proti brezverstvu in sovjetizaciji Slovenije. O nujnosti osvobodilnega boja so molčali. Verska čustva so v resnici protiversko zlorabljali.

V spominu mi je ostal tudi tisti del pogovora med Kidričem in Kardeljem, ki je zajemal povezavo partizanskega boja na Slovenskem z ostalim narodnoosvobodilnim gibanjem v Jugoslaviji. Že pred ofenzivo smo čutili, da je naš narodnoosvobodilni boj povezan z vsemi deli okupirane Jugoslavije, čeprav so ga njeni narodi bojevali politično in organizacijsko povsem samostojno. V tistem času (leta 1942) so ga med seboj povezovali spontano. Slovenski partizani smo že spomladi tega leta prav na kočevskem območju vzpostavili trajne vezi in sodelovanje s hrvaškimi partizani. Za povojno ureditev pa je veljalo načelo, da bodo v novi državi jugoslovanski narodi na osnovi samoodločbe povezani kot samostojni in enakopravni narodi, ki bodo vsak zase suvereno in samostojno odločali o svoji usodi. Skratka tako o boju kot o povojni skupnosti jugoslovanskih narodov smo že v času do italijanske ofenzive govorili kot o stvarni možnosti. Ta je zajemala svoboden razvoj vsakega naroda, ki naj si v jugoslovanskem prostoru poišče tisto mesto in veljavo, ki mu pripada, upoštevajoč pri tem načelo, da nihče ne more računati na svo-

jo lastno svobodo in suverenost, če jo odreka drugim; nihče ne sme uveljavljati svoje svobode na račun drugih narodov z njihovim političnim podrejanjem in gmotnim izkoriščanjem. V teh pogovorih sem slišal še več. Iz njih sem razbral, da bomo na gornjih načelih glede medvojne in povojne jugoslovanske skupnosti že tedaj začeli postavljati temelje taki enakopravnosti, ki naj bo vezivo za novo državno skupnost. Slišal sem še njune misli, kaj vse bo treba ukreniti, da bi se bolj kot doslej čutila moč narodnoosvobodilnega gibanja vse Jugoslavije tudi na našem ozemlju in v mednarodnem prostoru. Posebno pa sem si zapomnil besede, s katerimi sta osvetljevala politično in vojaško avtoriteto Tita kot vrhovnega poveljnika jugoslovanskih partizanov. Ta naj bi veliko prispevala k uspehu spopada z okupatorji in njihovimi sodelavci ter k njegovi popularnosti pri zaveznikih.

Ko se danes spominjam teh pogovorov, se mi vsiljuje mnogo misli. Nekaj sem jih že povedal. Vseeno pa bi rekel še nekaj besed o bistvu sodelovanja z okupatorjem na naših tleh.

Slovenska kolaboracija je z ustanavljanjem svojih oboroženih enot širila fronto sil Osi na našem ozemlju proti protifašistični koaliciji v Evropi. Organizirani nasprotniki partizanov se niso le pridružili okupatorju, ampak so se opredelili tudi proti tistim, ki so jih večkrat predstavljali kot svoje zaveznike, to je proti Zahodu – Veliki Britaniji in ZDA. Zanimala jih je le njihova oblast, ne pa zmaga zahodnega sveta v spopadu s Hitlerjem. Toda k zmagi Zahoda niso bili pripravljeni ničesar prispevati prav takrat, ko je bilo to najbolj potrebno. Ko je leta 1942 Hitlerju in Mussoliniju (zlasti Hitlerju) kazalo najbolje, so nad Zahodom naredili križ. Trdno so računali na zmago sil Osi in s tem na posledice na slovenskih tleh po svoji meri.

O razmerah v bunkerju nimam več veliko povedati, ker je že iz tega, kar sem do sedaj zapisal, mogoče sklepati, kaj vse so prinesli dnevi, ki jih je bilo v njem še treba prebiti. V zadnjih dveh dneh smo postali precej nestrpni in smo hoteli bunker čimprej zapustiti. Ni šlo zgolj za to, da bi končali negotovost, ali bomo vso ofenzivo ostali neodkriti ali ne. Šlo je še za celo vrsto drugih, prav tako pomembnih vprašanj. Šlo je za to, da bi čimprej ugotovili, koliko je ofenziva prizadela naše enote na roško-kočevskem in suhokrajinskem področju, katerim se je posrečilo ofenzivi izogniti in drugo. Hoteli smo izvedeti, kako nameravajo Italijani v bodoče ukrepati proti nam in vrsto drugih stvari. Med njimi je bila najvažnejša skrb, kako preprečiti, da ofenziva v tistih predelih, ki jih še ni zajela, ne bi prizadejala toliko

škode kot v Suhi krajini in na Rogu ter pred tem na Notranjskem. Na drugi strani pa je bilo nadaljnje bivanje v tej vrtači tudi iz higienskega stališča vse bolj nevzdržno. Glavni val roške ofenzive je po naši oceni minil, vsaj toliko, da Italijani niso več sistematično pregledovali slehernega koticčka Roga. Na Rogu so sicer ostali, nadzorovali so vse gozdne ceste, zlasti pa križišča, poti in steze ter vse strateške dominantne točke. Tako kot že prej na Notranjskem so z močnimi kolonami patroljirali po predelih, ki so jih že temeljito prečesali in včasih kakšen kompleks tudi vnovič pregledali, posebej če so čutili, da bi se v njem utegnili zadrževati partizani. In prav v tem času, dan ali dva pred našim odhodom iz bunkerja, je prišlo do kritičnega dogodka. Matija je proti koncu našega bivanja v njem včasih z majhno patroljo odšel v njegovo neposredno okolico, da bi preveril, ali je že čas, da ga zapustimo, in seveda ugotovil smer našega premika glede na operativno dejavnost Italijanov. Ob taki priložnosti je nekoč zagledal enoto italijanskih vojakov, ki so prihajali proti bunkerju. Le s težavo je umiril enega od svojih spremljevalcev, da ni pred njimi začel bežati. »Prilepil« se je k tlom ter miroval, tako kot so to storili Matija in drugi. Če bi začel bežati, bi ga Italijani videli, saj je bil čisto blizu njih. V tem primeru bi jih potegnil dobesedno na »streho« bunkerja in z Italijani bi se morali spopasti. V bunkerju ni nihče vedel, kaj se v tistem trenutku dogaja zunaj. Italijani so namreč prišli še k eni naravni jami nedaleč od bunkerja, ki jo je nekdo izdal. Enota, ki je presenetila Matijo, je zasedala položaje čisto blizu našega skrivališča in je ščitila tiste vojaške, ki so z ognjem uničevali jamo. Na srečo so Italijani zavzeli položaje tako, da so bili obrnjeni proč od bunkerja, čeprav so bili v njegovi neposredni bližini, saj so gledali proti jami. Tako italijansko operativno ravnanje je zahtevala lega jame, ki so jo prišli zažgat. Najbrž je bil to najbolj nevaren trenutek v vseh dneh, ki smo jih preživeli v bunkerju, ker bi lahko – tako kot se tolikokrat primeri – golo naključje Italijane privedlo nad bunker. Seveda pa bi bil naš izpad lažji, ker širša okolica bunkerja ni bila več zasedena s številnimi italijanskimi enotami. Ko so Italijani opravili z jamo, so odšli, ne da bi ta dan še pregledovali predele v njeni širši okolici. Po tem dogodku je bila takoj sprejeta odločitev, da čimprej zapustimo bunker. Čeprav so bili Italijani še v Rogu, je bilo že mogoče manevrirati nad njihovimi položaji, kolonami in patroljami. Preboj z Roga in vzpostavitev stika z ostalimi partizani sta bila nujna. Poleg tega je obsta-

jala možnost, da bi Italijani po naključju – tako kot bi se nedavno lahko zgodilo – odkrili naš bunker, trčili na našo patroljo oziroma opazili njen prihod ali odhod iz bunkerja. Zadrževanje v njem je postalo bolj tvegano, ko je ofenziva nekoliko popustila.

Bunker smo zapustili zjutraj naslednjega dne. Ko smo prišli na plano, smo se razdelili na dve skupini, z namenom da se vsaka skuša prebiti z Roga v smeri doline Krke s ciljem, da se na njenem levem bregu zopet združimo. Prvo je vodil Stjenka, za vodenje druge pa so zadolžili Rastka in mene. V prvi skupini je bilo v glavnem celotno vojaško in politično vodstvo ter nekaj borcev bataljona Toneta Tomšiča, midva pa sva šla z ostalimi. Naročeno nama je bilo, da če ne bi uspela priti z Roga v smeri doline Krke, naj s svojo skupino skušava priti mimo Kočevja na Medvedjek in tam počakava nadaljnjih navodil.

Previdno in v strogi tišini smo se pomikali proti obronkom Roga. Okoli poldneva smo jih dosegli in se pričeli spuščati proti Smuki, mimo katere smo hoteli priti v dolino Krke oziroma na njen levi breg. Okoli poldneva smo prišli v bližino Smuke in padli v silovito italijansko zasedo, ki sem si jo dobro zapomnil.

Kot sem že dejal, smo hodili tiho, če le mogoče zunaj stez in poti. Na ta način smo prišli v bližino Smuke, ne da bi naleteli na Italijane, čeprav smo jih na vsej poti čutili zdaj z desne, zdaj z leve in se jim izogibali. Ko smo prihajali v nižji pas obrobja Roga in se približevali Smuki, Italijanov nismo več čutili, tako da smo že upali, da je najtežji del poti za nami in da bomo po vsej verjetnosti uspeli priti na cilj. Ker je bil gozd v bližini Smuke gostejši kot višje v Rogu in ker Italijanov nismo zaznavali, smo na tem delu poti hodili po zapuščeni stezi, ki je niti Italijani niso dobro izhodili. Izkoristiti smo jo morali, ker je bil gozd vse bolj gost, saj je bilo to očitno področje, ki so ga Kočevarji iz bližnjih vasi v prejšnjih letih posekali in je mladje bujno in gosto poganjalo vsepovsod. Hodili smo v taki grobni tišini, da mi je bilo neprijetno. Tudi v kasnejših letih sem nekajkrat doživel podobno tišino kot uvod v nenaden boj. Sredi te moreče tišine sem nenadoma zaslišal šepet, v katerem se je izrazito slišala predvsem črka »C«. Ko sem jo drugič zaslišal, se mi je zdelo, kot da slišim besedo France. Takoj sem pomislil na brata Janeza, ali ni mogoče skrit v grmovju, saj je tudi on dočakal roško ofenzivo na tem področju. Tudi barva šepeta se mi je zdelo, da bi bila lahko njegova. Seveda so vse te misli in sklepanja šla skozi zavest mnogo hi-

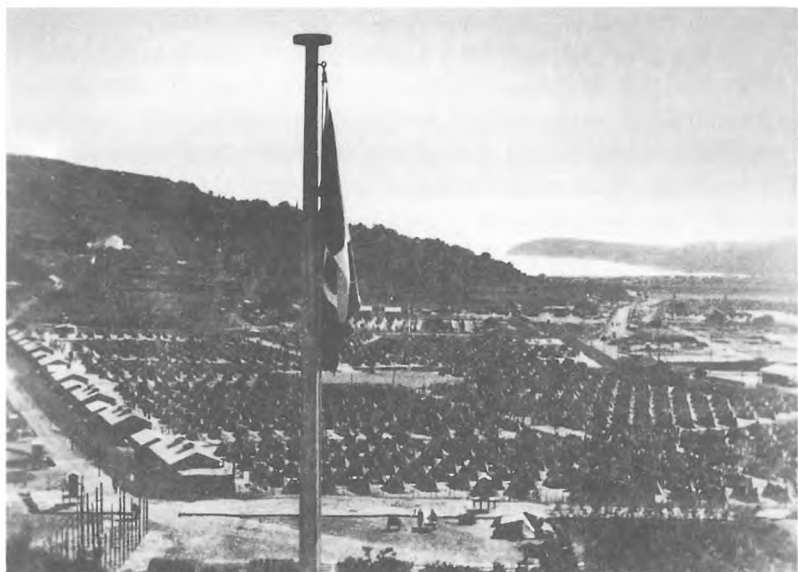
treje, kot jih sedaj opisujem. Nisem še utegnil dognati, za kaj gre in se ustrezno odzvati, ko je že počilo. Šele kasneje mi je postalo jasno, da so se Italijani, ki so bili v zasedi, med seboj šepetaje pozivali k tišini z besedo *silenzio* in od tod omenjeni »C«. Padli smo v strahovito zasedo, saj so vžgali po nas vzdolž cele kolone hkrati. Ob prvem strelu sem se vrgel na tla. Na daljši odpor ni bilo mogoče misliti, čeprav smo na začetku odgovorili z močnim ognjem. Streljanje Italijanov je bilo tako silovito in iz tako dobrih položajev, da je bil umik edini izhod. Ne vem točno, koliko žrtev smo imeli, padlo pa je nekaj naših takoj ob prvih italijanskih rafalih. Ko smo prišli iz dosega italijanskega ognja, smo uredili našo skupino in se umikali po pobočju navzgor v ustreznem razmiku.

Smer našega pohoda je bila spremenjena. Nismo vedeli, kaj se dogaja tam, kamor smo bili namenjeni, predvidevali pa smo, da je ravno področje Dvor-Smuka-Stari Log še vedno temeljito zasedeno in da bo tako ostalo verjetno še nekaj časa. Tega dne poskusa prehoda tod nismo hoteli ponoviti. Odločili smo se, da do večera preložimo odločitev, kako ukrepati naprej.

Še danes ne vem, kaj nas je privedlo na Spodnjo toplo reber. Možno je, da je nekdo predlagal, naj gremo tja in ugotovimo, ali so tam še Italijani in šele nato sprejmemo sklep, v kateri smeri bomo zapustili Rog. Kakor se sliši čudno, na Spodnji topli rebri nismo naleteli na Italijane, ampak na nekaj partizanov, ki so nam povedali, da tu že več kot en dan ni bilo sovražne vojske, čeprav je bil Rog Italijanov še povsod poln. Partizani, na katere smo naleteli, niso predstavljali kakšnega dela naše redne vojaške enote, ampak zbir posameznikov, ki so se razbiti našli skupaj. Med njimi je bil tudi Jože Rus, član IO OF, ki se je takoj priključil naši skupini in tako nehal svojo samostojno odisejato v roški ofenzivi. Do takrat se je namreč sam prebijal skozi vihar ofenzive. Ni bil vedno sam. Ko mi je pripovedoval, kaj vse je doživel, predno smo se srečali, je dejal, da je ofenzivo preživel z manjšo skupino, toda sam je bil v tem smislu, da je bila vsa teža skrbi in odločitev, kaj storiti, izključno na njegovih ramenih.

Ob srečanju smo si malo privezali dušo z nedozorelim sadjem, ki ga je bilo tam vse polno. Mislim, da smo še tega dne odšli na Zgornjo toplo reber v upanju, da bomo potem dobili še koga in tako skupaj pretehtali in ocenili, kje se italijanski obroči morebiti že odpirajo. Tam smo prespali, toda za preudarjanje ni bilo časa, ker bi nas navsezgodaj Italijani kmalu presenetili. V številnih strelskih vrstah

so se bližali opuščenemu kočevskemu naselju, in sicer v obliki podkve, ker so prav gotovo računali, da so se sem zatekli tisti, ki se jim je do takrat uspelo izogniti njihovemu udaru. Umaknili smo se skoraj na rob Kočevskega roga, ki se nato strmo spušča proti novomeški strani. Ko smo ga dosegli, smo dobrih sto metrov pod seboj zagledali novo močno italijansko kolono, ki se je premikala v naši smeri. Ko smo se malo odmaknili, smo začutili drugo italijansko skupino za svojim hrbtom, skratka znašli smo se med premikajočimi se italijanskimi kolonami. Odločili smo se, da bomo odšli proti Kočevju in na Notranjsko, ker je bilo očitno, da Italijani pričakujejo, da se bodo vsi, ki so ofenzivo v Rogu doživeli, skušali umikati v smeri Krke in v dolino Straže in Toplic. Toda prej je bilo treba priti do kočevske strani in se izviti Italijanom, ki so bili vsepovsod okoli nas. Tega dne smo se skoraj do noči premikali med italijanskimi kolonami. V strogi tišini smo hodili včasih bliže eni koloni, včasih bliže drugi. Največjo pozornost je povzročalo dejstvo, da smo Italijane slišali z desne in leve hkrati, nenadoma pa tudi pred nami ali pa za seboj. Zato je v naši koloni večkrat nenadoma padlo povelje, obrni se in v strogi tišini nazaj, čeprav smo se pred tem zaradi nastopajočih Italijanov umikali iz smeri, v katero smo se sedaj vračali. Končno smo se znašli na izhujenih sledih italijanske kolone. Ubrali smo jo po tej sledi. Postalo je skoraj zabavno, ko smo šli mimo še tlečih majhnih improviziranih ognjišč, kjer so italijanski vojaki med počitkom greli svoje konzerve. Na koncu smo se premikanja tako privadili, da nas dejstvo, da smo Italijane z vseh strani čutili in jim bili dobesedno pred nosom ali za petami, ni vznemirjalo. Še danes se čudim, kako da ta dan niti enkrat nismo iz oči v oči trčili v Italijane. Vsak od nas se je zavedal, da mora storiti vse, da do tega ne pride, če pa bi se to zgodilo, bi takoj udarili proti Italijanom s ciljem prebiti se skozi njihovo kolono. Trčenje z italijansko premikajočo se kolono bi bilo nekaj povsem drugega, kot pa naleteti na njihovo zasedo, ki bi nas presenetila in zato dopustila manj možnosti za hiter bojni odziv. V položaju, ki ga opisujem, bi bili presenečeni prej Italijani kot mi. Poleg tega se je vsak, ki je ofenzivo do tedaj preživel, zavedal, da gre za zaključne italijanske premike v kolonah, s katerimi terena sistematično več ne pregledujejo. Bili smo tudi trdno prepričani, da je ob morebitnem nenadnem srečanju z Italijani takojšen protinapad najboljše in hkrati edino možno ravnanje, če se želimo prebiti iz Roga. Večina je do takrat že slišala za žalostno usodo večine tistih, ki so se med ofenzivo

Pogled na zgrajeno taborišče na Rabu leta 1942.

ob nenadnem srečanju z Italijani brezglavo razbežali in se ločili od glavnine. Vsaka skupina se je premikala po določenem načrtu. Zasnova ga je bodisi njen vodja bodisi manjši kolektiv, ki je vedel, kaj terjajo razmere v ofenzivi. Ostati skupaj za vsako ceno je postalo železno pravilo, ki ga je še posebej uveljavljalo spoznanje, da je vsak, ki ob spopadu z Italijani zapusti skupino, skoraj gotovo zapišan smrti.

Tega dne smo se do večera premikali med italijanskimi kolonami. Izgleda, da so Italijani prav tedaj na nove položaje prerazporejali del svojih enot na Kočevskem rogu, deloma pa so se že umikali v dolino. Samo tako si lahko razlagam, da smo z nočjo končno našli pot, ki je bila relativno prosta. Še vedno smo na vsakem koraku nalteli na sledi, ki so kazale, da so bili tam Italijani malo pred nami ali le nekaj ur prej. Vendar smo ugotovili, da Italijanov ni vsaj v smeri naše poti. S tega dela Roga so odšli tik pred nami. Razumljivo je, da smo kljub potrebni pozornosti in discipliniranemu pohodu postali bolj sproščeni. Stroga disciplina, ki nas je spremljala ves dan, je nekoliko popustila in misli so bolj sproščeno uhajale tudi daleč od Roga. Zato se tega dela poti v podrobnostih ne spominjam več. Kmalu

smo prišli na kočevsko stran Roga, obkrožili Koprivnik v smeri hrvaške meje in se nato napotili proti Goteniški planini. Vse poti nismo prehodili prvo noč, saj je bila dolga. Prvo noč smo prišli nad Koprivnik. Dobro se spominjam, da smo se naslednji dan ustavili v bataljonu Anteja Novaka, kjer smo dobili potrebne informacije in hrano.

Antejev bataljon je bil po ofenzivi prav tako enovit kot pred njo, čeprav je padel med njeno kolesje. Vendar je prav po zamisli komandanta ta bataljon kmalu na svojevrsten način prebil italijanske obroče. V obliki klina je ves bataljon hkrati nenadoma udaril na eno samo točko. Če ni uspel ob takem naletu takoj ustvariti vrzeli v italijanskem obroču, se je umaknil in ponovil napad na drugem mestu ter končno kot biljardna krogla izsilil izhod. Ko je bataljon v svojem zadnjem naskoku osredotočil vso svojo moč na ozek pas, je namreč na tistem mestu za kratek čas ustvaril trenutno premoč v moštvu in ognju. Seveda so tudi ugodne okoliščine pripomogle, da je bil ta preboj z ognjem in juriši uspešno izvršen. Bataljon ni bil v središču italijanskih ofenzivnih operacij, ampak je prebijal le prve obroče italijanske vojske. To pa ne zmanjšuje njegovega bojnega podviga, saj je za določen čas zasekal vrzel v italijanske položaje tam, kjer so Italijani najmanj pričakovali.*

Naslednjo noč nismo na poti do Goteniške planine doživeli nič posebnega, razen tega, da smo na ravnini sredi zasejanih njiv s koruzo naleteli na italijansko zasedo. Odkrila jo je naša predhodnica, se ji uspešno izmaknila, nakar smo jo obšli. Pozno ponoči smo se začeli vzpenjati v strmine. Bil sem zelo utrujen, vendar je ta utrujenost imela poseben čar. Vse naokoli je bila namreč izredna tišina. Na nebu se je pojavila pojemajoča luna, skovikanje sov je bilo vedno pogostejše. V Rogu jih nisem slišal. Utrujenost, mesečina, skovikanje in razmišljanje o tem, kam in kako gremo, so se pomešali v neopredeljen občutek, ki je vseboval vse: zavzetost za pot in splošno sprostitvev. Čutil sem, da izjemno varčno trošimo telesno in umsko moč in da skoraj brez ostre ločnice prehajamo v počitek, kljub temu da smo še hodili. Za nami je bil Rog, ofenziva in ozemlje, ki smo ga takrat obvladali največ sto metrov naokrog. Sedaj pa smo stopali po ozemlju, ki res ni bilo svobodno tako kot pred ofenzivo, saj bi lahko na vsakem koraku srečali Italijane, toda v primer-

* Ko sem leta 1979 v pogovoru z Antejem Novakom osvežil spomin na ta dogodek, mi ga je vnovič opisal. Najinega takratnega srečanja se je še živo spominjal.

javi z ofenzivo na Rogu in pred tem na Notranjskem, je bilo vse svobodno. Bilo je skoraj tako kot minule zimske mesece in zgodaj spomladi. Vendar smo bili sedaj bolj izkušeni. Vse okrog nas je bilo bolj obvladljivo. Ta občutek je ob našem vzpenjanju rasel, saj smo vedno, ko se je gozd nekoliko odprl, pod seboj v medli mesečini videli panoramo kočevske pokrajine. Še kasneje, ko sem prišel v Dolomite, me je spremljal poseben občutek sproščenosti ob pogledu na pokrajino, pa najsi sem hodil po hribih, po dolini, med naselji, ob vodi ali drugod. Zdelo se mi je, da celo nekatere kraje, v katerih sem že bil, vidim prvič, toliko lepote in podrobnosti sem dojel, in mimo katerih sem prvič šel z drugačnimi očmi kot v podobnih primerih v preteklosti. Ne le panorama širše pokrajine, ampak vsaka pot ali steza, vsako drevo ali grmovje je imelo nekaj, kar je vzpodbujalo k življenju in v vojnih okoliščinah tudi spopadanju. Povezanost z naravo sem prav v teh dneh dojemal tako močno, da sem na konec vojne gledal še bolj optimistično.

Na Medvedjeku, kamor smo prišli brez posebnih težav, smo se utaborili. V skladu s prejšnjimi dogovori smo morali tu ostati toliko časa, da od Glavnega štaba ali štaba grupe dobimo nova navodila. Dogovorjeno je bilo, da bodo poslali naročilo, kam naj kdo gre oziroma kaj naj dela. Vnaprej je bilo določeno, da bo za nadaljnjo pot tistih, ki so pripadali IOOF, poskrbel Rastko, jaz pa naj se, če ne bo drugače odločeno, vrnem na dolžnost, ki sem jo opravljal pred odhodom na poročanje v Glavni štab. Po nekaj dneh smo ta navodila prejeli. Predno bom opisal dogodke, ki so sledili prejemu teh navodil, pa bom na kratko spregovoril, kako je bilo na Medvedjeku, preden smo se razšli.

Čas, ki smo ga prebili na Medvedjeku, je v spominu pustil zaznavno sled zato, ker smo počivali in še naprej stradali. Italijani nas niso nadlegovali, sami pa tudi nismo razvili kake širše bojne pobude, ker je bilo treba čakati navodil, ki bi lahko prispela vsak hip. Nismo smeli tvegati, da bi se zgrešili s tistimi, ki jih bodo prinesli. Zato tudi ni bilo možno kaj več ukrepati glede prehrane. Nekaj malega smo prinesli s seboj, najbolj pa smo pogrešali dobre pitne vode. Tega ne bi omenjal, če nas ne bi žejne, prestradane in utrujene to še dodatno obremenjevalo. Te težave so posebej dobro prenašale ženske, ki so bile z nami. Prav to vzdržljivost partizank in sposobnost prenašanja težav želim posebej poudariti. Svoje izmučenosti in izčrpanosti po celotni Roški ofenzivi in na pohodu na Medvedjek

niso pokazale. Bile so optimistično razpoložene, vzpodbujajoče in samozavestne, tako da sem se prav v tistih dneh poglobil v trditve, ki opredeljujejo ženske kot nežna in šibka bitja. Navadno je to opredeljevanje vedno izzvenelo, da gre za slabotna, čeprav z naravno lepoto obdarjena bitja, sposobna globljega čustvovanja in rojevanja. Toda tedaj in še mnogokrat kasneje sem videl, da mnoge ženske pri premagovanju težav ne le da dosegaajo moške, ampak jih prenekatero v določenih okoliščinah celo zasenčijo. Videl sem njihovo neverjetno mirnost v najkočljivejših trenutkih, ki niso dovoljevali panike, neverjetni smisel za disciplino, ustvarjalno izvrševanje povelj ter prepričljivo zatajevanje lakote, žeje in telesne izčrpanosti takrat, ko je bilo očitno, da se s tarnanjem ne da ničesar spremeniti.

Čakanja na Medvedjeku je bilo hitro konec. Spominjam se, da je komandant III. grupe odredov Bojan Polak-Stjenka prinesel pismo Glavnega štaba. V pismu so bili ukazi, kam naj kdo gre. Jaz sem dobil dve nalogi, ki sem ju moral takoj izvršiti. Najprej sem moral v Loški odred nad Babno polico na Notranjskem in v štab tega odreda prenesti navodilo Glavnega štaba, naj odred takoj odide na Primorsko. Nato sem moral nemudoma oditi v Polhograjske Dolomite v Dolomitski odred, kjer italijanske ofenzive še ni bilo. Naročeno mi je bilo, naj štabu Dolomitskega odreda prenesem povelje Glavnega štaba, da mora odred ukreniti vse, da bodo Italijani ob ofenzivnem sunku v Dolomite udarili v prazno. Ukazano je bilo tudi, naj ostanem v odredu toliko časa, da bo tam italijanska ofenziva končana, potem pa me bodo obvestili, kdaj in kam naj se vrnem. Seveda je Stjenka nekatere stvari iz pisma še ustno obširneje pojasnil.

Velike italijanske ofenzive zame tako še ni bilo konec, čeprav je čas, v katerem sem te ukaze dobil, že veljal za njeno zaključno obdobje na večinskem delu Ljubljanske pokrajine. V Loškem odredu, ki se je ravno pripravljal za odhod na Primorsko, sem nalogo zelo hitro opravil. Srečal sem se s komandantom odreda Mirkom Bračičem, političnim komisarjem tega odreda Dušanom Pirjencem-Ahacem in Ivanom Turšičem-Iztokom, ki je bil takrat, če se prav spominjam, namestnik komisarja odreda. Pripravljali so podroben načrt za odhod odreda na Primorsko. V dneh, ko sem se zadrževal v odredu, se je s Primorske vrnila močnejša patrolja, ki je odšla tja z nalogo, da predvidi prve smeri gibanja odrednih enot po prehodu stare jugoslovansko-italijanske meje. Iz taborišča Loškega (Soškega) odreda sem odšel istega dne kot odred. Smer mojega odhoda so bili Polhograjski

Dolomiti. Loški odred pa je prešel staro jugoslovansko-italijansko mejo na Snežniku. Spominjam se, da mi je Ahac glede preimenovanja Loškega odreda v Soški dejal, da pred odhodom na Primorsko uporabljajo za odred v glavnem še vedno ime Loški, ker bi drugačno ravnanje v tistih dneh lahko vneslo določene nesporazume v zvezah in podobno. Dodal je še, da se bodo preimenovali v Soški odred, ko bodo prestopili staro jugoslovansko-italijansko mejo.

V Dolomitih

Pot v Dolomite me je vodila prek Notranjske na Ljubljanski vrh, kjer je bil Lukov bataljon Krimskega odreda. Bataljon smo imenovali tako, ker mu je poveljeval Tone Vidmar-Luka, ki smo ga že takrat imeli za partizanskega heroja. Po prihodu v štab Dolomitskega odreda smo, v skladu s poveljem Glavnega štaba, da se je treba izogniti ofenzivnemu udarcu Italijanov, predvideli njegove nadaljnje naloge. Vso skrb smo posvetili obveščevalni dejavnosti, ki naj bi omogočila, da bi izbrali točen trenutek našega umika iz Dolomitov. Načrtovali smo ga tako, da bi se umaknili neposredno pred italijanskim vpadom na osvobojeno dolomitsko ozemlje. Če bi namreč to storili prehitro, bi lahko ogrozili končni učinek naše akcije. Italijani bi lahko svoje namere spremenili in nam v sodelovanju z Nemci glede na položaj Dolomitov popolnoma onemogočili naše operativne namere. Šele kasneje mi je postalo jasno, da je Glavni štab tako odločno zahteval opisano ravnanje Dolomitskega odreda v italijanski ofenzivi med drugim tudi zato, ker je popolnoma upravičeno pričakoval, da bodo Dolomiti po neuspešnem ofenzivnem italijanskem sunku svobodni kot pred ofenzivo. To pa je nudilo možnost, da se slovensko vojaško in politično vodstvo premakne v svobodne Dolomite. Vodstvo je glede na bližino Ljubljane lahko namenilo pozornost samemu mestu, v katerem so bile po nastanku bele garde večje težave. Tudi Gorenjska je bila blizu. Neposredna pomoč našega vojaškega in političnega vodstva pri delovanju naših enot in političnih organizacij na Gorenjskem je bila nujno potrebna glede na težke razmere, ki jim je tam moral kljubovati narodnoosvobodilni boj leta 1942.

Načrt Dolomitskega odreda za ravnanje v italijanski ofenzivi je

Ti so za vedno ostali na Rabu.

bil naslednji: del odreda se je moral premakniti čez progo Ljubljana-Trst na Ljubljanski vrh in po potrebi globlje na Notranjsko, drugi del pa je moral prestopiti t. i. mejo med Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko. Na Gorenjskem je moral ostati ves čas dolomitske ofenzive. Ta meja se je formalno imenovala nemško-italijanska državna meja in je bila zavarovana po vsej dolžini z razmeroma širokim minkim poljem in močnimi nemškimi obmejnimi enotami. Ko smo ugotovili, da se bo ofenziva v Dolomitih čez dober dan začela, smo načrt izvedli. Del odreda se je premaknil na Ljubljanski vrh. Drugi del, ki je odšel na Gorenjsko, je premik izvršil zadnji trenutek, v času, ko so Italijani že obkoljevali dolomitsko področje. Štab odreda je sklenil, da gre z enotami, ki so se premaknile na Gorenjsko, in sicer zato, ker so te več tvegale. Odšle so v okolje, ki so ga Nemci v glavnem temeljito obvladali. Če bi prišlo do spopada z Nemci, bi se ta del odreda mnogo težje branil kot tisti, ki se je umaknil na Notranjsko. V primeru večjih izgub bi bil zato štab odreda zanje neposredno odgovoren. Z odrednim štabom sem šel tudi jaz. Prehod čez mejo je bil temeljito pripravljen. Prešli smo jo brez zapletov. Ker nas Nemci niso opazili, smo imeli možnost, da ostanemo neodkriti in se tudi neopazno vrnemo. Imeli smo dobre poznavalce terena in povezavo z nekaterimi gorenjskimi enotami. Zato nam je uspelo nedaleč od meje v Poljanski dolini na težko dostopnem strmem pobočju najti kraj, kjer

smo ostali ves čas italijanske ofenzive v Dolomitih. Tu smo v strogi tišini in ob zelo pičli suhi hrani in vodi ostali tri do štiri dni. Ko je bila ofenziva končana, smo se vrnil v Dolomite, kjer je vnovič nastalo osvobodeno ozemlje. V ofenzivi nismo imeli žrtev in, kar tudi ni nepomembno, iz odreda ni dezertiral niti en borec.

Po ofenzivi v Dolomitih sem se vračal v štab III. grupe odredov. Na poti na Notranjsko, kjer je bil štab grupe, sem bil ranjen. Poldrugi mesec sem se zdravil v bolnici Dolomitskega odreda. Nato sem bil dodeljen v poveljstvo tega odreda, kjer sem ostal do marca 1943, ko me je Glavni štab napotil v partizanske enote na Primorsko.

* * *

Ob koncu pričevanja o veliki italijanski ofenzivi v t. i. Ljubljanski pokrajini nimam namena dajati globlje ocene njenega poteka. Želel sem podati samo svoj spominski pogled nanjo. Tisti, ki so veliko italijansko ofenzivo leta 1942 doživljali drugače ali drugje, pa je prav, da razgrnejo svoje poglede nanjo in predvsem na to, kako so jo prestajali. Vendar se sodbe o tem, kako in za kakšno ceno smo jo partizani prestali, nisem izogibal. Zato ponovno poudarjam dejstvo, da italijanska ofenziva ni uspela, ker partizanske vojske in narodnoosvobodilnega gibanja ni uničila. Ofenziva je odprla novo obdobje boja Slovencev proti okupatorjem in njihovim sodelavcem. Na vojaškem področju je konec ofenzive Italijane in belogardiste prepričal, da se najsrditejši vojaški spopad s slovensko partizansko vojsko šele začneja. Živa sila partizanske vojske ni bila bistveno načeta, partizani pa so v zelo kratkem času pridobili izredno veliko vojaških izkušenj. Namesto partizanskega poraza se je z obdobjem, ki je ofenzivi sledilo, porajala pred Italijani močna vojaška fronta. Postalo je očitno, da boj na našem ozemlju po obsegu in moči ne bo ugašal, ampak bo vedno bolj plamtel. Z drugimi besedami, tisti italijanski vojaški krogi, ki so poglobljeno analizirali potek in učinke ofenzive, so morali spoznati, da se partizanskega boja na naših tleh ne da uničiti kot bežno nevšečnost, ki jih moti v njihovem vojskovanju drugod. Spoznati so morali, da gre v tem delu Slovenije za težko in trajno bojišče, ki jim prinaša prav tako vojaško breme kot drugje v Evropi in Afriki.

Uspešno bojevanje narodnoosvobodilne vojske Slovenije so Italijani občutili tudi na Primorskem. Ta boj sem doživljal po odhodu iz Dolomitov na Primorsko marca 1943. Prav v tistem času se je na Primorskem narodnoosvobodilni boj tako razširil, da je bilo možno ustanoviti prvi dve primorski narodnoosvobodilni brigadi, in sicer brigado Ivana Gradnika in Simona Gregorčiča. Kot član poveljstva brigade Simona Gregorčiča sem se maja in junija 1943 udeležil nje-nega znamenitega bojnega pohoda v Beneško Slovenijo. Del brigade je nato prodril še v Rezijo. Ob hudih bojih brigade Simona Gregorčiča z Italijani sem se spomnil na veliko italijansko ofenzivo leta 1942. V bojnem pohodu v Benečijo smo se spopadali z mnogo številčnejšo in bolj oboroženo italijansko vojsko. Toda brigada je kljub hudim bojem na Kolovratu, Špiku in težkem preboju čez reko Nadižo ostala strnjena elitna enota slovenske narodnoosvobodilne vojske. Ne glede na velikansko italijansko premoč je delovala ofenzivno, s taktiko frontalnega in gverilskega bojevanja. Italijanska vojska in država, ki sta med veliko ofenzivo leta 1942 napovedovali, da bodo partizani in Osvobodilna fronta uničeni, sta pred zavezniki sami neslavno kapitulirali 8. septembra 1943. Italijanska vojska je kapitulirala tudi pred narodnoosvobodilno vojsko Slovenije kot sestavnim delom zavezniških sil. In to ne samo v t. i. Ljubljanski pokrajini, temveč tudi na Primorskem.

Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je ofenzivno delovala do konca druge svetovne vojne in osvobodila našo domovino. To se je zgodilo zato, ker smo se slovenski partizani zaradi patriotizma odločili za boj proti okupatorju. Tudi sam sem se leta 1941 kot borec vključil v narodnoosvobodilni boj, in sicer na osnovi svoje patriotične slovenske zavesti in občečloveških vrednot, torej brez uka za kogar koli, razen svoje vesti.

kjer je vodil okrožni komite KPS za južno Primorsko in tako sodeloval v osvobajanju obalnih krajev in mest.

Po končani vojni je ostal na najodgovornejših dolžnostih na Primorskem in bil leta 1947 eden naj-srečnejših ljudi, ko je slovenska Primorska bila končno priključena k matični domovini. Tako ima avtor in vsi mi priložnost, da se ob 60. letnici velike ofenzive iz leta 1942 s ponosom in hvaležnostjo spomnimo tudi 55. letnice vključitve Primorske v skupno domovino.

Po vojni je France Perovšek ob velikem delovnem zagonu dajal vse svoje življenjske moči za uveljavitev pridobitev NOB in napredek slovenskega naroda. Ob izidu knjige *Moja resnica* je ugotovil, da veje sveži veter iz preteklosti in zatrdil: »Ne odrekam se svoji preteklosti. Če bi bil ponovno postavljen pred enako izbiro kot leta 1941, bi se brez oklevanja odločil enako, kakor takrat!«

V zapisanem pričevanju, ki ga imate v rokah, lahko najdete potrditev njegove vere v moč poštenih ljudi in naroda, ko se ti znajdejo v najtežji situaciji za svoj obstoj, v situaciji, kakršna je bila za slovenski narod in NOB leta 1942. Ljudi v tem boju boste spoznali še bolj potanko, kajti prepričljivemu spominu in opisu Franceta Perovška je dal strokovno vzpodbudo njegov sin dr. Jurij Perovšek, podkrepile pa avtentične fotografije iz fototečne zbirke Muzeja za novejšo zgodovino. Vsem iskrena hvala. Francetu Perovšku pa ob tej priložnosti iskreno čestitamo k njegovemu osemdesetemu življenjskemu jubileju z željo, da bi še dolgo sodelovali.

France Pečelin

Slika na prvi strani ovitka:

V pripravah na ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju je bil 2. in 3. julija 1942 v Celovcu sestanek Visokega komisarja Ljubljanske pokrajine Emilia Graziolija in šefa civilne uprave za Gorenjsko in Koroško dr. Friedricha Rainerja. Prihod Emilia Graziolija na celovško postajo. (Foto Wiesebach)

Slika na zadnji strani ovitka:

Dnevno povelje generala Robottija za začetek ofenzive proti slovenskemu osvobojenemu ozemlju 16. julija 1942.

15-1640

COMANDO XI CORPO D'ARMATA

UFFICIO OPERAZIONI

CICLO OPERATIVO NELLA SLOVENIA ITALIANA

Primo giorno di operazioni

Ordine del Giorno

Iniziamo oggi la bella marcia pei campi e pei boschi della Slovenia italiana che gruppi di banditi comunisti, pagati dal denaro antitaliano, ritenevano buffonescamente di inibire ai soldati Italiani.

In questa marcia è nostro scopo di agganciare e punire gli assassini proditori dei nostri compagni, i carnefici di numerosi sloveni stessi, i massacratori di donne e bambini, di liberare dall'incubo di questi partigiani senza legge né fede, le popolazioni dei tranquilli paesi agricoli che noi avevamo fraternamente rispettato e protetto nei primi tempi della nostra occupazione.

Siate ancora una volta i legionari della civiltà e della alta comprensione di Roma e traducete queste caratteristiche del cittadino e del soldato italiano nella azione decisa e severa verso il livido nemico, nell'aiuto e nell'assistenza verso i deboli travolti senza colpa nella bufera, nella longanimità verso chi si ricrede e depone in tempo le armi.

Al disopra di tutto e di tutti il prestigio del nome italiano e del nostro Esercito.

IL GENERALE
COMANDANTE DELL'XI CORPO D'ARMATA
MARIO ROBOTTI